

Міністерство освіти і науки України
Бердянський державний педагогічний університет
Кафедра соціальної роботи та інклюзивної освіти

Допущено до захисту
Завідувач кафедру
 Катерина ПЕТРОВСЬКА
«22» листопада 2025

**СОЦІАЛЬНО-ПРОФІЛАКТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ ЩОДО ЗАПОБІГАННЯ
СОЦІАЛЬНОМУ СИРІТСТВУ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ**

Кваліфікаційна робота магістра

Виконавець: здобувач другого (магістерського)
рівня вищої освіти, групи м22СР(б)
Галузь знань 23 Соціальна робота
Спеціальність 231 Соціальна робота
Освітньо-професійна програма: «Поствоєнна
соціально-психологічна реабілітація»
Максим ШЕНДЛЕР

Керівник: к. пед. н., доц. Анастасія ПОПОВА

Рецензент: к. пед. н., доц. Наталя ЗАХАРОВА

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ СОЦІАЛЬНО-ПРОФІЛАКТИКТИЧНОЇ РОБОТИ З ПОПЕРЕДЖЕННЯ СОЦІАЛЬНОГО СИРІТСТВА	7
1.1 Соціальне сирітство як суспільне явище: ретроспективний аналіз.....	7
1.2 Воєнний конфлікт як загроза зростанню явища соціального сирітства в Україні.	20
1.3 Особливості соціально-профілактичної роботи з попередження соціального сирітства в умовах воєнного стану.....	26
Висновки до першого розділу	35
2.1 Аналіз сучасного стану організації соціально-профілактичної роботи з попередження соціального сирітства в Україні.	36
2.2 Модель соціально-профілактичної роботи з попередження соціального сирітства під час війни.....	49
Висновки до другого розділу	58
ВИСНОВКИ	60
ДЕКЛАРАЦІЯ ВИКОРИСТАННЯ ГШІ	62
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ	63

ВСТУП

Актуальність. Соціальне сирітство є одним із найбільш чутливих індикаторів соціального благополуччя суспільства, стану сімейної політики та ефективності системи захисту прав дитини. У мирний час це явище пов'язане переважно з соціально-економічними труднощами, сімейними дисфункціями, низьким рівнем батьківської відповідальності та браком соціальної підтримки. Проте в умовах повномасштабної війни в Україні масштаби, характер та механізми формування соціального сирітства набули якісно нового змісту. Воєнні дії спричинили значні демографічні втрати, руйнування інфраструктури, масове переміщення населення, зростання рівня бідності та психологічної травматизації сімей, що створює сприятливі умови для збільшення кількості дітей, позбавлених належного сімейного виховання.

Повномасштабна війна призвела до появи нових категорій дітей, які опинилися під загрозою соціального сирітства: діти загиблих військовослужбовців та цивільних, діти зниклих безвісти, діти військовополонених, внутрішньо переміщені діти, а також діти з прифронтових та деокупованих територій. Втрата батьків, роз'єднання сімей, зниження здатності дорослих виконувати виховні функції через стрес, травму, поранення чи економічні труднощі – усе це формує комплексні ризики, які потребують негайного реагування з боку держави та соціальних інституцій. Особливої актуальності набуває питання організації соціально-профілактичної діяльності як інструменту попередження соціального сирітства та збереження сімейного середовища для кожної дитини.

У сучасних умовах ефективність профілактичної роботи залежить від здатності системи соціального захисту адаптуватися до воєнних викликів. Соціальні служби працюють у надзвичайно складних обставинах – обмежений доступ до сімей, кадровий дефіцит, підвищене навантаження, ризики для фахівців, нестача ресурсів. Одночасно з цим зростає потреба у впровадженні інноваційних підходів: цифрових технологій, дистанційних форм підтримки,

мультидисциплінарних команд, партнерства з громадськими та міжнародними організаціями.

У вітчизняній науковій літературі проблему соціального сирітства та профілактичної діяльності з сім'ями досліджували багато провідних вчених, що сформували теоретичне підґрунтя для сучасних підходів у соціальній роботі. Зокрема, О. Безпалько, І. Зверева, Л. Волинець, Т. Семигіна, О. Карпенко, Н. Зарічна вивчали явище соціального сирітства, механізми його виникнення та напрями державної політики щодо захисту дітей; соціально-психологічні аспекти сімейного неблагополуччя, дитячої травми та втрати батьківського піклування аналізували О. Вознесенська, Н. Чепа, Т. Титаренко, О. Скрипник, Л. Карамушка, які підкреслювали важливість психоемоційної підтримки дітей у кризових умовах; питання соціально-профілактичної роботи з сім'ями, технологій соціального супроводу та зміцнення батьківського потенціалу висвітлено у працях С. Харченко, О. Кравченко, І. Пеші, Ю. Найдьонові, І. Козубовської.

У контексті воєнного стану значний внесок зробили дослідники, що аналізують специфіку підтримки сімей у надзвичайних ситуаціях: О. Лисенко, І. Удовицька, О. Пономарьов, Н. Побірченко, К. Беляєва; питання деінституціалізації та розвитку сімейних форм виховання розробляють М. Єфіменко, Л. Коваль, О. Трубавіна, Н. Комарова, тоді як проблематику соціальної роботи в умовах війни та травма-орієнтованої допомоги висвітлюють О. Гресь, Ю. Куценко, Т. Лях, О. Поліщук.

Сукупність їхніх праць створює комплексне бачення чинників соціального сирітства, ефективних профілактичних механізмів та особливостей захисту дітей у кризових і воєнних умовах.

Дослідження соціально-профілактичної діяльності щодо запобігання соціальному сирітству в умовах воєнного стану дозволяє глибше осмислити сучасні виклики, проаналізувати ефективність існуючих механізмів, виявити бар'єри та розробити модель профілактичної роботи, адаптовану до реалій війни. На сьогодні воно є вкрай важливим та своєчасним, що і зумовило вибір теми

дослідження: **«Соціально-профілактична діяльність щодо запобігання соціальному сирітству в умовах воєнного стану».**

Об'єкт дослідження: соціально-профілактична діяльність у системі соціальної роботи з дітьми та сім'ями.

Предмет дослідження: механізми, зміст, форми та організаційно-практичні особливості соціально-профілактичної роботи щодо запобігання соціальному сирітству в умовах воєнного стану.

Мета дослідження: теоретично обґрунтувати та практично проаналізувати особливості соціально-профілактичної діяльності з попередження соціального сирітства в умовах війни та розробити модель її ефективної організації в сучасних українських реаліях.

Завдання дослідження:

1. Здійснити ретроспективний аналіз явища соціального сирітства як соціального феномена та виявити його основні причини, форми та тенденції розвитку.

2. Проаналізувати вплив воєнного конфлікту на зростання соціального сирітства в Україні, визначити прямі та опосередковані ризики, категорії вразливих дітей та соціально-психологічні наслідки втрати сімейного середовища.

3. Охарактеризувати особливості соціально-профілактичної роботи з попередження соціального сирітства в умовах воєнного стану, виокремити інноваційні підходи, труднощі та бар'єри у її здійсненні.

4. Проаналізувати сучасний стан організації соціально-профілактичної роботи з попередження соціального сирітства в Україні, оцінити діяльність соціальних служб, рівень ресурсного забезпечення, міжвідомчу взаємодію та ефективність наявних практик.

5. Розробити та обґрунтувати модель соціально-профілактичної роботи з попередження соціального сирітства в умовах війни, визначити її структурні компоненти, алгоритм реалізації, очікувані результати та критерії ефективності.

Методи дослідження: *теоретичні методи* (аналіз, синтез, порівняння, узагальнення, систематизація наукових джерел; історико-логічний аналіз соціального сирітства, контент-аналіз нормативно-правових документів); *емпіричні методи* (аналіз статистичних даних, побудова та обґрунтування моделі профілактичної діяльності).

Структура дослідження: робота складається з вступу, двох розділів, висновків, списку використаної літератури та додатків. Робота містить 68 сторінок основного тексту. Загальний обсяг роботи – 68 сторінки.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ СОЦІАЛЬНО-ПРОФІЛАКТИКТИЧНОЇ РОБОТИ З ПОПЕРЕДЖЕННЯ СОЦІАЛЬНОГО СИРІТСТВА

1.1 Соціальне сирітство як суспільне явище: ретроспективний аналіз.

Становлення України як незалежної і самостійної держави характеризується певними суперечностями проходження політичних та економічних процесів. Зниження відповідальності батьків за піклування та виховання дітей, сімейних цінностей, зниження виховного потенціалу закладів освіти, порушення прав дітей породжує бездоглядність дітей, тягне за собою низку негативних факторів, які залишають негативний вплив на все наступне життя дитини.

Феномен сирітства є однією з найгостріших, соціально-небезпечних проблем в Україні. Сьогодні Україна переживає соціальну кризу сирітства, яку необхідно вирішувати спираючись на історичний і передовий досвід.

Сирітство як соціальний феномен існує вже довго і його можна вважати невід'ємною складовою нашого суспільства. Проблема сирітства найбільш актуальною виступає для країн, де є місце різноманітним соціально-економічним змінам, що носять систематичний характер, військовим діям та конфліктам, революціям, які в свою чергу супроводжуються деформаціями, що відбуваються в традиційній системі цінностей [5, с. 294].

Проблему соціального сирітства в контексті історичного розвитку суспільства в Україні присвячено праці таких дослідників як О. Гуцол, Н. Сальнікова, К. Трима та інших.

Учені визначають п'ять етапів дослідження проблеми соціального сирітства.

Перший етап – архаїчний. Цей етап охоплює період з давніх часів до IX-X століття). Цей етап вважається початковим. В його межах розвиваються наступні форми допомоги знедоленим як:

- взаємодопомога між племенами;

– філантропічна допомога в межах одного племені, тим, хто не міг піклуватися про себе самостійно та надавалася вождями роду.

На цьому етапі визначення допомоги, тим, хто її потребує пов'язане з механізмами так званої реципрокації, що можна трактувати як взаємну допомогу між членами одного племені та редистрибуції тобто передачі зайвої частини продуктів вождям для забезпечення суспільних потреб.

Другий етап – громадської благодійності. Цей етап охоплює період X – початок XV століття). На цьому етапі переважали такі форми підтримки й захисту: колективні та індивідуальні форми. Допомога по більшій мірі надавалася людям похилого віку та сиротам. Для сиріт організовувалось «приймацтво». Інакше кажучи в межах родової общини здійснювалося всиновлення. Найчастіше в сім'ю сироту брали люди похилого віку, коли їм вже було занадто важко вести самостійно своє господарство або в тому випадку, якщо в них не було спадкоємців. Взятий в родину сирота мав шанувати членів його нової сім'ї, допомагати у веденні господарства та ін.

Іншою формою допомоги та підтримки сиріт тоді була громадська допомога. За основними аспектами вона була схожа з допомогою, що надавалася німеччинам людям похилого віку – для сиріт призначали так званих «громадських» батьків. Вони брали їх на утримання, але, якщо у сироти було господарство, громада виступала проти всиновлення.

В історичному розвитку соціальної допомоги сиротам в Київській Русі можна виділити три форми філантропічної діяльності: харчування на княжому дворі, здійснення розвезення продуктів харчування по місту для убогих, роздача милостині. Наприклад, Князь Володимир дав наказ віддавати десятину з майна для сиріт, перестарілих, бідних та німеччин, а також для надання допомоги багатодітним сім'ям.

У II половині XII століття допомога князів та захист нужденних здебільшого змінилися. Це було зумовлено поширенням церковної й монастирської опіки. Протягом багатьох століть вони залишались осередками надання соціальної допомоги дітям-сиротам.

Третій етап – громадської та церковно-державної допомоги. Основи профілактичної роботи до того було розкрито вперше у праці «Домострой» священика Сильвестра. Ця праця містить в собі три частини: перша складається з настанови щодо релігійного життя. Друга частина розкривала сімейні стосунки, певні настанови про необхідність навчання дітей потрібним в домашньому вжитку навичкам, а вже потім розкривала завдання щодо навчання грамоті. В третю частині містились основи влаштування дому та господарські рекомендації.

В період з XVII по XVIII століття з'явилися перші проєкти що стосувалися заміни мирської опіки суспільною. В цей час відбувся перехід до державної системи захисту. В період правління Петра I було затверджено перші державно-адміністративні підходи до опіки. Держава вже на законодавчому рівні втрутилась у діяльність церкви, обмежила або, взагалі, зупинила використання церков та монастирів як закладів піклування.

Вже під кінець XVIII століття з прийняттям законів про губернії, почали з'являтися основи системного підходу до надання соціальної допомоги. Катериною II було створено органи так званої суспільної опіки до яких відносилися інститути контролю та інститути підтримки (сирітські будинки, будинки для невиліковно хворих, аптеки, богадільні, для душевнохворих, трудові, гамівні, лікарні, школи та інше).

У другій половині XIX століття управління соціальним захистом дещо змінилося. Державна фінансова підтримка закладів опіки набула систематичного характеру.

Четвертий етап – період соціального планування, тривав з 1917 по 1991 рр. На цьому етапі переважає суспільне виховання, яке здійснювалося в дитячих будинках.

Політичні події тих часів (революція, перша світова війна, громадянська війна) призвели до різних соціальних та економічних змін в нашій країні, в результаті чого в системі соціальної допомоги брати участь більш за все почала держава. В 20-ті роки одним із важливих напрямів діяльності держави з соціального забезпечення було здійснення боротьби з дитячою безпритульністю.

В період Другої світової війни значно збільшилась кількість дитячих будинків. Їх здебільшого відкривали для тих дітей-сиріт, які були вивезені з прифронтових областей та втратили батьків.

П'ятий етап – з 1990-х рр. до сьогодні. Зі здобуттям Україною незалежності Кабінет Міністрів України затвердив кваліфікаційні характеристики соціального педагога та статус соціального педагога як педагогічного працівника; було створено Українську Асоціацію соціальних педагогів та спеціалістів з соціальної роботи. До цього призвели певні фактори:

- демографічна криза: зниження тривалості життя, тенденція до старіння серед населення країни, рівень смертності більше ніж народжуваності;
- економічна криза (безробіття, зниження матеріального рівня життя населення, еміграція);
- соціальна криза: поява негативних тенденцій особливо пов'язаних з дітьми та підлітками (поява наркозалежних підлітків, «соціальних сиріт», злочинців, що не досягли повноліття, дітей, хворих на венеричні захворювання та інше [6, с. 87-89]).

Сирітство, перш за все, зумовлене посиленням політичної напруги, соціально-економічними проблемами та зростанням кризових явищ в країні, а також відсутністю належних необхідних державних засобів впливу щодо попереджувальної роботи щодо сирітства. Сирітство, дитяча безпритульність та бездоглядність є результатом недостатньої уваги зі сторони суспільства, передусім спеціалізованих установ та уповноважених органів, до соціальних проблем сімей з дітьми.

Сьогодні під сирітством розуміється соціальне явище, що характеризує певний стан дитини, який визначаються тим, що вона постійно або тимчасово перебуває поза сім'єю в результаті втрати батьків, а також, яка з певних причин, під впливом певних факторів не може залишатися в оточенні сім'ї та потребує допомоги або захисту з боку держави.

На теперішній час науковці виділяють два види сирітства:

– повне сирітство – стан, коли дитина залишається без батьківського піклування у зв'язку із смертю або загибеллю батьків;

– соціальне сирітство – стан, коли батьки дитини не виконують своїх обов'язків по відношенню до дитини через певні причини, соціального, економічного, морального характеру [2, с. 12].

Соціальне сирітство як суспільне явище розглядається з трьох позицій:

– як соціальне (є тимчасовим явищем; якщо ліквідувати його причини - зникне й проблема);

– як психологічний феномен (визначає самовідчуття та самоусвідомлення дитиною себе одинокою);

– як педагогічна проблема (характеризується відсутністю умов для виховання дитини) [9, с. 34].

Більшість вчених починають дослідження проблеми соціального сирітства з визначення цього поняття, що обумовлено недостатньо чіткого та спільного визначення даної дефініції серед науковців. Для більш кращого розуміння соціального сирітства наведемо приклади його визначення.

У широкому значенні «соціальне сирітство» за визначенням дослідника Л. Кальченко – особливий соціально-патологічний стан дитинства, який характеризується, тим, що у суспільстві наявні діти, які залишилися без піклування батьків, які не виконують своїх обов'язків щодо розвитку соціалізації і виховання дітей у через моральні, психолого-педагогічні, соціально-економічні, медичні та інші причини у зв'язку з відсутністю достатніх фінансових та матеріальних, загальних соціальних та соціокультурних умов для виконання батьківських обов'язків та недостатність у них по відношенню до дитини відповідальності, та любові [13, с. 100].

Дослідники Н. Добрянська та Л. Турко визначають соціальне сирітство як аномальне явище, що є результатом соціальних потрясінь у житті суспільств, для якого характерний дефіцит державних і громадських соціальних інститутів, які забезпечують дотримання основних прав дитини [10, с. 47].

Дослідник О. Єрмоленко визначаючи соціальне сирітство як соціокультурний феномен, пов'язує його з послабленням функції соціального контролю зі сторони таких соціальних інститутів як сім'я та заклади освіти, а також з порушенням процесу комунікації між поколіннями, обмеженням доступу до ресурсів і можливостей індивідуального розвитку [12, с. 45].

Ряд науковців (А. Ковальчук, Ю. Коцюбинська) розглядають поняття так званого «прихованого соціального сирітства» та трактують його як явище, пов'язане з погіршенням умов життя сім'ї та зниженням її моральних цінностей, у результаті чого збільшується рівень безпритульності дітей і підлітків». Приховане соціальне сирітство розповсюджується у формі інституалізації дітей через те, що батьки з певних причин не можуть забезпечувати їм належний догляд та виховання [14, с. 36].

Науковці розрізняють такі поняття соціального сирітства, як первинне та вторинне.

Первинне соціальне сирітство обумовлено деградацією інституту сім'ї та погіршенням на державному рівні її економічного становища.

Вторинне соціальне сирітство формується за допомогою двох шляхів:

– шляхом відмови прийомних батьків від дітей через виявлення в них певних психічних або фізичних відхилень, прихованих чи взагалі відсутніх у момент усиновлення;

– шляхом вилученням дитини із прийомної сім'ї, яка не може виконувати обов'язки по вихованню прийомної дитини.

Вторинне соціальне сирітство частіше за все має негативний вплив на подальший розвиток дитини. Вона з початку переживає усі труднощі ресоціалізації, з початку звикає до умов проживання, а головне дитина ще раз переживає втрату сім'ї, що тягне за собою психічні травми [19, с. 63].

Отже, сьогодні явище соціальне сирітство – це результат соціальних потрясінь у життєдіяльності суспільства, що зумовлюється недостатністю державних і суспільних інститутів, покликаних забезпечити дотримання основних прав і свобод дитини; явище, яке засвідчує кризу інституту сім'ї, що

виражається в руйнуванні морально-етичних установ, втраті особистісно важливих людських якостей.

Поряд з поняттям «соціальне сирітство» науковці визначають категорію «соціальні сироти».

Слово «сирота» має слов'янські корені. Цей термін почав вживатися ще за часів Київської Русі, та знайшли своє відображення у писемних джерелах. Наприклад, в літописах засвідчуються заходи соціального спрямування, які здійснювалися князем Володимиром Великим і княгинею Ольгою щодо допомоги знедоленим дітям; надалі до цієї проблеми почала долучатися церква [21, с. 218].

Як наголошує К. Скрипник, соціальні сироти – діти, які залишаються без належної опіки, але мають живих батьків, без їх участі у вихованні незалежно від їх визнаного статусу та емоційної підтримки. Як бачимо, автор вважає, що до групи соціальних сиріт можна віднести не тільки дітей, батьків яких офіційно позбавили батьківських прав, але й тих дітей, які взагалі не отримують від батьків уваги та піклування необхідних для їх повноцінного розвитку [43, с. 66].

Дослідник О. Товстуха виділяє особливу категорію «соціально-обездолених дітей», до яких він відносить дітей, які «живуть в особливо складних життєвих обставинах», до цієї категорії належать: діти з вадами психічного або фізичного розвитку; діти, що залишилися без піклування; жертви насильства, військових і міжнаціональних конфліктів, стихійних лих та екологічних катастроф, неповнолітні, що відбувають покарання у місцях позбавлення волі [46, с. 404].

Досліджуючи термін «соціальні сироти», науковці Ю. Мухутдінова, О. Знобей, Н. Сухицька, Х. Полигач, О. Товстуха відносять до них наступні категорії дітей:

– «підкидьки» – неповнолітні, які внаслідок певних причин залишилися без батьківського піклування після чого були направлені до державного закладу згідно до акту про підкинення;

– відібрані діти – неповнолітні, права батьків яких, були рішенням суду обмежені;

– «відмовні» – новонароджені діти, які залишилися без батьківського піклування за заявою одного або двох батьків про відмову, що була завіреною головним лікарем в пологовому будинку чи юристом;

– «діти групи ризику» – неповнолітні, які під впливом різних чинників (соціальних, біологічних, матеріальних тощо) соціально-дезадаптовані та мають схильність до девіантної поведінки;

– прийомні діти – неповнолітні, які залишилися без батьківського піклування та були оформлені до прийомної сім'ї;

– підопічні – неповнолітні, які залишилися без батьківського піклування після чого були передані під опіку (діти віком до 14 років) чи піклування (діти віком до 18 років) іншим громадянам за винесеним рішенням суду;

– бездоглядні – неповнолітні, контроль за якими не здійснюється в результаті невиконання батьками обов'язків щодо їх виховання;

– безпритульні – неповнолітні, які не мають піклування з боку батьків та держави, постійного місця проживання, виховання, необхідних умов догляду та не отримують потрібного навчання;

– діти вулиці – неповнолітні, які періодично лишають сім'ю, але згодом повертаються додому; діти, які покинули сім'ю, але знаходяться на вулиці від декількох тижнів до півроку; діти, що мешкають на вулиці достатньо тривалий час [19, с. 65; 44, с. 235; 46, с. 405].

Нині, в Україні до «соціальних сиріт» відносять такі категорії неповнолітніх:

- бездоглядні діти;
- безпритульні діти;
- діти з ознаками важковиховуваності;
- діти схильні до бродяжництва та подорожування;
- діти трудових мігрантів;
- діти, яких були вигнані з дому батьками;
- діти вулиці;

- діти позбавлені батьківського піклування;
- аутсайдери серед однолітків;
- діти, батьки яких розлучені;
- діти-втікачі із різних соціально-виховних установ [21, с. 219].

Сьогодні головною метою держави є реформування системи роботи з дітями-сиротами. За роки незалежності в нашій країні створено різні форми опіки дітей:

- сімейні форми: усиновлення або удочеріння, опіка та піклування;
- державно-суспільні форми: дитячий будинок сімейного типу, прийомна сім'я, дитячі селища;
- державні: будинок дитини, дитячий будинок, школа-інтернат, притулки, центри тимчасового утримання дітей тощо.

На законодавчому рівні терміни соціального сирітства або соціальних сиріт не вживається. Але, у визначаються такі терміни:

- дитина-сирота – це дитина, в якої померли чи загинули батьки;
- діти, позбавлені батьківського піклування – це діти, які залишилися без піклування батьків у зв'язку з позбавленням їх батьківських прав, відібранням у батьків без позбавлення батьківських прав, визнанням батьків безвісно відсутніми або недієздатними, оголошенням їх померлими, відбуванням покарання в місцях позбавлення волі, тривалою хворобою батьків, яка перешкоджає їм виконувати свої батьківські обов'язки;
- діти, розлучені із сім'єю, підкинуті діти, батьки яких невідомі;
- діти, від яких відмовилися батьки;
- діти, батьки яких не виконують своїх батьківських обов'язків з причин, які неможливо з'ясувати у зв'язку з перебуванням батьків на тимчасово окупованій території України або в зоні проведення антитерористичної операції, та безпритульні діти [26].

У Законі України «Про охорону дитинства» визначається термін безпритульних дітей – це діти, які були покинуті батьками, самі залишили сім'ю або дитячі заклади, де вони виховувались, і не мають певного місця проживання.

Також у цьому законі зазначається, що держава має забезпечувати право дитини на проживання в оптимальних побутових та санітарно-гігієнічних умовах, які сприятимуть її фізичному та розумовому розвитку; здійснювати захист дітей від усіх проявів насильства, жорстокого поводження, експлуатації задля своїх цілей; надавати дитині та особам, які піклуються про неї (через органи опіки і піклування) необхідну допомогу тощо [37].

В законодавчих актах також зустрічається поняття «суспільне сирітство». Вперше воно зустрічається у Національній програмі «Діти України», яка була затверджена 18 січня 1996 року Указом Президента України. У вступній частині зазначається, що нині відбувається загострення проблеми соціального сирітства. В розділі «Основні заходи щодо забезпечення виконання програми» визначаються деякі заходи щодо подолання цієї проблеми:

- розробляти та здійснювати заходи щодо профілактики дитячої бездоглядності, безпритульності та правопорушень серед неповнолітніх, надання їм правової та психологічної підтримки;

- розробляти та подавати Кабінету Міністрів України пропозиції про вдосконалення форм підтримки родин, які взяли собі виховання дітей-сиріт [34].

За роки незалежності України було прийнято певні закони з метою забезпечення захисту прав, свобод та інтересів дітей-сиріт. Законодавство щодо охорони дитинства має за основу міжнародні положення у цій сфері.

До міжнародних нормативно-правових актів належить Конвенція ООН про права дитини [16], Європейська конвенція про усиновлення [11], Конвенція про захист дітей та співробітництво з питань міждержавного усиновлення [15] тощо.

Державне законодавче забезпечення у сфері попередження соціального сирітства врегульоване багатьма нормативно-правовими актами, такими як:

- нормативні акти у галузі захисту прав дітей: Конституція України [17], Конвенція ООН про права дитини [16], Закони України («Про охорону дитинства» [37], «Про попередження насильства в сім'ї» [38], «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей» [36]) тощо;

– нормативні акти у сфері соціальної підтримки та соціального захисту сімей з дітьми: Закони України («Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям» [25], «Про державну допомогу сім'ям з дітьми» [24] тощо);

– нормативні акти, які регламентують процедуру виявлення дітей, що залишилися без батьківського піклування: закон України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування» [26], Постанови Кабінету Міністрів України («Питання діяльності органів опіки та піклування, пов'язаної із захистом прав дитини» [22], «Про затвердження Порядку провадження діяльності з усиновлення та здійснення нагляду за дотриманням прав усиновлених дітей» [28] тощо);

– нормативні акти, які стосуються роботи закладів соціального захисту й обслуговування (Постанови Кабінету Міністрів України «Про Типове положення про притулок для дітей» [40], «Про затвердження Типового положення про соціальний гуртожиток для осіб, які потребують соціального захисту» [29], «Про затвердження Типового положення про соціальний гуртожиток для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування» [30], «Про затвердження Типового положення про соціальний центр матері та дитини» [31], «Про затвердження Типового положення про центр соціально-психологічної реабілітації дітей» [32], «Про затвердження Типового положення про центр соціально-психологічної допомоги» [33] тощо).

Всі ці нормативно-правові акти носять дещо соціально-педагогічний характер. Він полягає в тому, що виховання, розвиток й освіта в них визначені обов'язком держави й суспільства. Ці законодавчі акти є документами, які визначають високе моральне, соціальне та соціально-педагогічне значення, пріоритет прав та інтересів дітей, закликають дорослих будувати взаємини з дітьми базуючись на рівноправності та повазі один до одного.

Організація та здійснення заходів щодо попередження соціального сирітства може бути реалізоване за визначення причин цього феномену.

Розглядаючи причини виникнення соціального сирітства правильним брати за основу середовище появи соціальних сиріт. Визначити можна два критерії причин щодо виникнення соціального сирітства.

Перший містить в собі фактори, що мають негативний зовнішній вплив на родину, а другий має внутрішні негативні фактори, що можуть виникати в родинному середовищі і є результатом зовнішніх факторів.

Зовнішні причини виникнення соціального сирітства виникають на фоні соціально-економічних умов, які існують в державі. Для них характерними є такі ознаки як об'єктивність та залежність безпосередньо від держави. До таких причин ми можемо віднести безробіття, інфляцію, бідність, економічну нестабільність, зростання злочинності, військові конфлікти тощо. Багато молодих сімей не мають свого власного житла навіть через певний період спільного проживання, дехто живе з батьками та в несприятливих умовах для виховання дітей. Сьогодні несприятливі соціально-економічні умови в нашій державі мають негативний вплив на стабільність та благополуччя сімей. Погіршення рівня матеріально-побутових умов, втрата місця роботи тощо викликають в людини почуття незахищеності та наявність страху щодо майбутнього. Усе це може призводити до виникнення напруги в родині та негативно впливає на процес виховання сім'ї.

Внутрішні причини на відміну від зовнішніх виникають безпосередньо в середині родини. Для них характерними є такі ознаки як суб'єктивність виникнення, протікання та залежність від зовнішніх факторів. Їх виникнення пов'язане з внутрішніми проблемами у сім'ї. Але, й зовнішні фактори дуже часто викликають негативні процеси у сім'ї. До цих причин можна віднести відмову від новонароджених, народження дитини поза шлюбом, погані матеріальні та житлові умови, жорстоке поводження з дітьми зі сторони батьків, алкоголізм, наркоманія, перебування батьків в місцях позбавлення волі тощо [3, с. 80].

Важливу роль у визначенні проблем соціального сирітства відіграють соціально-демографічні дослідження: бідності сімей, доступ дітей до послуг служб соціальної сфери та системи соціального захисту, соціально-економічного

та демографічного стану українських сімей, образу життя, системи цінностей, проблеми всиновлення дітей-сиріт тощо.

Окрім наведених причин можна виокремити ще одну не менш важливу. Це нездатність встановленої стратегії державної соціальної політики у відношенні до питання профілактики та вирішення проблеми соціального сирітства. Це має прояв у наступному:

- криза інституту сім'ї – нестабільність сім'ї, розлучення, народження дітей поза шлюбом, зростання алкоголізму у сім'ї, асоціальну поведінку, виховання дітей у дитячих будинках, школах-інтернатах тощо;

- педагогічна некомпетентність сім'ї – зниження виховного потенціалу сім'ї, відсутність педагогічної культури батьків щодо виховання, порушення прав дитини, жорстоке поводження;

- знижена життєва компетентність – не обізнаність у своїх правах та обов'язках, діючого законодавства, нездатність передбачати наслідки своїх дій, вирішувати різні складні життєві обставини;

- відсутність сформованого почуття відповідальності молодих людей та батьків. Воно виникає через певну соціальну інфантильність, яка з'являється внаслідок досвіду таких відносин, коли відповідальність за всі дії на себе брали відповідальність батьки, мотивуючи тим, що діти ще замалі;

- пониження виховного потенціалу системи освіти;

- погіршення функцій соціального контролю зі сторони суспільства щодо людей. Дорослі люди, часто, проявляють байдужість до чужих дітей, які мають негативні тенденції в поведінці, часто закривають очі на погані звички та нездоровий спосіб життя: пригощаються алкогольними та тютюновими виробами, не звертають уваги на негативні прояви в поведінці тощо;

- зміни у ціннісних орієнтаціях. Розвиток субкультур, що засновуються не на нетрадиційних нормах та установках моралі та духовності, а на нормах чужої культури;

– збільшення впливу та ролі засобів масової інформації на молодь. Вони нав'язують нові, не завжди позитивні, моделі та форми поведінки дітей та молоді [18, с. 13].

Дослідниця К. Невдоха визначає такі причини соціального сирітства:

- зниження моральних установок родини, стабільності шлюбу;
- педагогічна занедбаність у сім'ї;
- збільшення позашлюбної народжуваності;
- урбанізація населення;
- алкоголізм та наркоманія;
- девіантна поведінка;
- огріхи у системі освіти та виховання;
- недостатньо розвинуті служби допомоги дітям та захисту їх прав;
- експлуатація дітей;
- недосконалість у соціальній політиці держави;
- невизначений вплив засобів масової інформації, масової культури на

молодь, пропагування цінностей та установок, що не відповідають соціальним ідеалам [20, с. 57].

Отже, сьогодні проблема соціального сирітства постає гостро та вимагає зважених рішень зі сторони держави. Аналізуючи джерела педагогічної, соціологічної, психологічної, соціально-педагогічної, правової літератури, можна звернути увагу на велику кількість спроб описати положення дітей-сиріт, винайти ефективні методи та форми роботи, та запроваджувати новітню систему профілактики соціального сирітства.

1.2 Воєнний конфлікт як загроза зростанню явища соціального сирітства в Україні.

Повномасштабна війна в Україні стала масштабним соціальним потрясінням, що суттєво вплинуло на всі сфери життя, зокрема на функціонування сім'ї та захист дітей. Воєнний конфлікт створює складний

комплекс ризиків, які безпосередньо та опосередковано спричиняють зростання масштабів соціального сирітства. Загибель або зникнення безвісти батьків, їх поранення, полон, примусове переміщення, руйнування житла, економічна нестабільність, психотравмуючий досвід бойових дій – усі ці чинники порушують цілісність сімейного середовища й здатність дорослих виконувати виховні функції. Багато сімей опиняються у стані тривалої кризи, втрачають ресурси для належного піклування про дітей, що підвищує ризики занедбання, насильства або втрати батьківського піклування. У цих умовах феномен соціального сирітства постає не лише як наслідок трагічних подій війни, а й як комплексна соціальна проблема, яка потребує системної профілактики та посилення державної підтримки.

Безпосередні чинники зростання соціального сирітства в умовах війни пов'язані з прямим впливом бойових дій на життя та цілісність сімей.

Найбільш трагічним наслідком є загибель одного або обох батьків, що миттєво залишає дитину без сімейного середовища. Кількість дітей, які втратили батьків через бойові дії, стабільно зростає, і це формує нову хвилю сирітства, зумовленого саме військовими подіями. Не менш значущим є фактор зникнення безвісти військовослужбовців або цивільних, коли сім'я опиняється у стані невизначеності, а діти фактично позбавляються емоційної та матеріальної підтримки.

Важливу роль відіграють також поранення, інвалідність чи травми, отримані батьками, що унеможлиблюють належне виконання батьківських обов'язків. У таких ситуаціях дитина може потребувати тимчасового чи постійного влаштування, оскільки родина не здатна забезпечити догляд.

Суттєвим безпосереднім чинником є депортація, примусове переміщення або роз'єднання сімей, особливо на окупованих територіях. Діти часто опиняються відірваними від законних опікунів і без можливості швидкого возз'єднання [47, с. 119].

Опосередковані чинники зростання соціального сирітства пов'язані не з прямою дією бойових дій, а з глибокими соціально-економічними та

психологічними наслідками війни, які трансформують функціонування сімей та здатність батьків забезпечувати належний догляд за дітьми. Передусім, війна спричиняє різке погіршення матеріального становища родин: втрата житла, роботи, стабільного доходу, інфраструктури та доступу до базових послуг роблять сім'ї вразливими до кризових ситуацій. У таких умовах зростає ймовірність занедбання дітей, порушення умов виховання та виникнення потреби в соціальному втручанні [43, с. 68].

Важливим є психологічний вплив війни на батьків, які можуть переживати травму, депресію, ПТСР, емоційне виснаження. Унаслідок цього зменшується їхня здатність забезпечувати емоційну підтримку, стабільність та безпечне середовище для дітей. Порушення психічного здоров'я дорослих часто призводить до сімейних конфліктів, агресії чи апатії, що негативно відображається на дитині.

Серед опосередкованих чинників також виділяють зростання рівня домашнього насильства, алкоголізації, жорстокого поводження, що в умовах війни набуває системного характеру. Сім'ї переживають хронічний стрес, що підвищує ризики позбавлення батьківських прав [20, с. 59].

У період воєнного конфлікту певні категорії дітей опиняються в особливо вразливому становищі, що значно підвищує ризик втрати батьківського піклування та переходу до статусу соціальних сиріт. Передусім до такої групи належать діти загиблих військовослужбовців та цивільних, які втратили одного або обох батьків унаслідок бойових дій. Вони стикаються не лише з важкою психологічною втратою, а й із суттєвими змінами у життєвих обставинах, що можуть призвести до порушення стабільності їхнього виховання.

Особливо вразливою є категорія дітей, чії батьки перебувають у полоні або вважаються зниклими безвісти. Діти живуть у стані хронічної невизначеності, тривоги й емоційного виснаження. У деяких випадках сім'я залишається без джерела доходу, а дитина – без належного догляду. Це створює умови для виникнення складних життєвих обставин, що можуть завершитися втручанням соціальних служб.

До групи підвищеного ризику належать також діти внутрішньо переміщених осіб. Вимушене переселення часто супроводжується втратою житла, розривом соціальних зв'язків, відсутністю доступу до соціальних та психологічних послуг. Батьки вимушені розв'язувати проблеми виживання, що інколи призводить до занедбання або недостатньої уваги до потреб дитини.

В особливо складних умовах опиняються діти, які проживають у прифронтових, деокупованих та тимчасово окупованих територіях. Вони часто стикаються з руйнуванням сімейного укладу, ізоляцією від родичів, відсутністю доступу до освіти та медичної допомоги. На окупованих територіях підвищені ризики депортації, примусового переміщення чи незаконного вилучення дітей.

До найбільш вразливих категорій належать також діти з сімей у складних життєвих обставинах, де війна загострює вже наявні проблеми: бідність, насильство, залежності, соціальну занедбаність. Такі діти мають найвищі шанси опинитися під загрозою соціального сирітства [45, с. 183].

Повномасштабна війна в Україні істотно вплинула на структуру та динаміку соціального сирітства. Хоча точні показники постійно уточнюються через складність обліку на окупованих і прифронтових територіях, загальні тенденції демонструють стале зростання кількості дітей, які втратили батьків або опинилися в умовах, небезпечних для життя та розвитку.

Втрата сімейного середовища в умовах воєнного конфлікту має глибокі, багатовимірні та довготривалі соціально-психологічні наслідки для дітей. Вони переживають травматичний досвід, що виходить за межі їхніх вікових можливостей для самостійного подолання, адже війна одночасно руйнує базові почуття безпеки, стабільності та довіри до світу. Одним із найпоширеніших наслідків є розвиток посттравматичного стресового розладу, який проявляється у нічних кошмарах, нав'язливих спогадах, підвищеному збудженні, агресивності або, навпаки, відчуженні й емоційному онімінні.

Діти, позбавлені батьківського піклування, часто стикаються з кризою прив'язаності. Раптовий розрив емоційного контакту з найближчими людьми призводить до відчуття покинутості, формування недовіри до дорослих, страху

повторної втрати. У ранньому та молодшому шкільному віці це може проявлятися у регресі поведінки, тривожності, проблемах із саморегуляцією. У підлітків – у зниженні самооцінки, ризикованій поведінці, соціальному протесті [46, с. 405].

Соціально-психологічні наслідки також включають порушення соціалізації: труднощі у налагодженні контактів, замкненість, підвищений рівень ізоляції, труднощі в навчанні. Діти, які пережили втрату, часто не можуть зосередитись, демонструють емоційні зриви або байдужість, що впливає на їх успішність і взаємодію з однолітками.

Особливо небезпечними є почуття провини та відповідальності за події, що їм не підконтрольні. Деякі діти намагаються взяти на себе «дорослі» ролі, придушуючи власні потреби. Це призводить до хронічного стресу та емоційного виснаження.

В умовах втрати сім'ї під час війни значно зростають ризики депресії, суїцидальних думок, розладів поведінки, залежностей у підлітковому віці. Водночас відсутність стабільного дорослого, який міг би підтримати, поглиблює негативні наслідки [21, с. 220].

У сучасних умовах війни ризики щодо подальшого збільшення масштабів соціального сирітства в Україні мають комплексний та довготривалий характер.

Першим і найбільш очевидним ризиком є тривалість воєнних дій та збільшення втрат серед цивільного населення та військових. Чим довше триває війна, тим більше сімей зазнають непоправних втрат, що безпосередньо призводить до зростання кількості дітей-сиріт. До цього додається невизначений статус зниклих безвісти, полонених, депортованих, що створює додаткову групу дітей, які перебувають у зоні високого ризику.

Другим важливим фактором є погіршення соціально-економічної ситуації в країні. Зростання рівня бідності, безробіття, вимушеної міграції та внутрішнього переміщення посилює вразливість сімей, робить неможливим забезпечення стабільного та безпечного середовища для дітей. Економічні труднощі нерідко провокують сімейні кризи, нехтування батьківськими обов'язками, зловживання

алкоголем чи психоактивними речовинами. Це підвищує ризики вилучення дітей із сімей або позбавлення батьківських прав.

Суттєвими є також ризики, пов'язані з психологічними наслідками війни. Травматичний досвід, емоційне виснаження, ПТСР у дорослих призводять до зниження їх здатності піклуватися про дітей, до агресії, апатії або глибокої депресії. Унаслідок цього збільшується кількість сімей, що потрапляють у складні життєві обставини. Зростання рівня домашнього насильства, конфліктності, агресивної поведінки батьків також посилює ризики розпаду сімей або необхідності державного втручання.

Окремим ризиком є послаблення інституційних можливостей системи захисту дітей у прифронтових, деокупованих та тимчасово окупованих регіонах. Руйнування інфраструктури, брак кадрів, обмежений доступ до соціальних та психологічних послуг знижують ефективність профілактичної роботи. Це означає, що діти, які потребують допомоги, можуть залишатися поза увагою служб.

Існує також ризик вторинного сирітства у сімейних формах влаштування. Прийомні та опікунські сім'ї, які самі переживають наслідки війни, можуть втратити ресурси для утримання дітей [18, с. 14].

Аналіз впливу воєнного конфлікту на сферу захисту дітей засвідчує, що війна стала потужним каталізатором зростання соціального сирітства в Україні. Безпосередні (загибель батьків, поранення, полон, роз'єднання сімей) та опосередковані чинники (економічна нестабільність, психотравма, соціальні кризи) комплексно руйнують сімейне середовище, створюючи умови, за яких дитина може втратити належне піклування. Особливо вразливими є діти загиблих військових, діти зниклих безвісти, внутрішньо переміщених осіб, а також мешканці прифронтових і деокупованих територій. Статистичні дані свідчать про стійке зростання кількості дітей, які потребують тимчасового або постійного влаштування, а соціально-психологічні наслідки для них мають тривалий та глибокий характер. Виявлені ризики вказують на актуальність посилення системи соціально-профілактичної роботи та державної підтримки

сімей як ключового інструменту запобігання подальшому поширенню соціального сирітства.

1.3 Особливості соціально-профілактичної роботи з попередження соціального сирітства в умовах воєнного стану.

Профілактика соціального сирітства, перш за все, потребує розкриття визначення поняття «профілактика». Профілактика (від давньогрецької *prophylaktikos* – запобіжний), як термін, бере початок з гуманітарної галузі – юридичної та медичної літератури та характеризує систему заходів з попередження того чи іншого явища [42, с. 68].

Під поняттям «профілактика» у науковій літературі розуміється як комплекс заходів, що спрямовані на попередження виникнення загроз для соціального, духовного або психічного здоров'я. В цих працях «здоров'я» визначається як стан організму, при якому всі системи, елементи та органи мають гармонійну взаємодію. При цьому умовою духовного, психічного та соціального здоров'я є динамічний баланс усіх структурних систем організму та його функцій з певними факторами середовища. Виходячи з вище зазначеного, профілактика – це комплекс попереджувальних заходів, що спрямовані на досягнення стану деякої незмінності всіх систем, структур при його безперервній взаємодії з навколишнім середовищем.

В соціально-педагогічних дослідженнях сучасності профілактика трактується як комплекс політичних, правових, економічних, медичних, педагогічних та психологічних заходів, що спрямовані на попередження негативних явищ в соціальній сфері; захист та підтримку оптимального рівня життя людей, сприяння у досягненні ними своїх цілей та розкриття внутрішнього потенціалу; діяльність, спрямовану на попередження протиправної, асоціальної поведінки молоді, виявлення будь-якого негативного впливу та подолання такого впливу [1, с. 77].

Аналізуючи наукову літературу можемо стверджувати, що зміст соціальної профілактики визначається:

- створенням оптимального соціального середовища для розвитку дітей;
- попередженням аморальної поведінки; виявленням всіх факторів, що негативно впливають на дітей;
- здійсненням роботи на індивідуальному та соціальному рівнях [4, с. 82].

Соціальна профілактика характеризується комплексністю та включає в себе різноманітні аспекти: соціальні, психологічні та педагогічні. Засновуючись на цьому можна узагальнити, що соціальна профілактика – це комплекс заходів різного спрямування (соціальні, медичні, психологічні тощо) спрямованих на виявлення та попередження негативних явищ в суспільстві.

Основними завдання соціально-профілактичної роботи є:

- забезпечення оптимальних умов в мікросоціумі дітей та підлітків для попередження виникнення можливих складних життєвих обставин;
- впровадження системи попереджувальних заходів, спрямованих на подолання десоціалізуючих факторів, які впливають на дитину та її найближче оточення;
- сприяння проведенню діагностики, консультування та корекції щодо соціальних проблем дітей та сімей;
- сприяння комплексній соціально-педагогічній та психологічній допомозі та підтримки дітей та сімей, що належать до «групи ризику»;
- розробка та впровадження системи профілактики соціального сирітства в державі [5, с. 295].

Аналізуючи структурні елементи системи соціальної профілактики сирітства, можна визначити, що це – засіб постановки взаємозв'язку пов'язаних в ній компонентів, які забезпечують цілісність всієї системи.

Розглядаючи систему соціально-профілактичної роботи щодо превенції соціального сирітства можна виокремити такі її структурні компоненти: цільовий, об'єкт-суб'єктний, змістовий, технологічний, екологічний та ресурсний компоненти.

Цільовий компонент базується на понятті «ціль», що в свою чергу, являє собою «свідоме передбачення бажаного результату людської діяльності, яка визначає пошук способів та засобів її досягнення.

Ціль визначається станом майбутнього, в якому можливо змінити певні фактори. Більш конкретно ціль визначається завданнями. В них визначаються основні практичні дії, які необхідно здійснювати фахівцям соціальної сфери, суспільству для вирішення проблеми. Відтак, цільовий компонент системи соціально-профілактичної роботи з попередження сирітства містить в собі цілі, задачі та результат цієї діяльності.

Формуючи ціль соціально-профілактичної роботи, треба звернути увагу на створення превентивного соціально-підтримуючого середовища для дитини та її сім'ї, яке буде сприяти ефективному виконанню всього комплексу соціальних функцій сім'ї відносно дитини щодо забезпечення для неї кращого життя, виховання, розвитку та недопущення відмов від дитини, безпритульності та бездоглядності.

Розглядаючи більш детально *об'єкт-суб'єктний* компонент системи соціально-профілактичної роботи з попередження сирітства треба, перш за все, визначити об'єктів та суб'єктів.

Об'єктами можна визначити:

- по-перше – підлітки та молодь, що знаходяться у шлюбі; всі сім'ї з дітьми;
- по-друге – причини виникнення соціального сирітства, які можна розглядати як сукупність різних протиріч, які можуть спровокувати появи складних життєвих обставин в сім'ях з дітьми.

Іншим структурним елементом системи профілактики соціальної роботи з профілактики соціального сирітства є суб'єкти. Серед них можна визначити такі:

- заклади освіти (державні, комунальні, приватні);
- заклади та органи соціальної підтримки сімей, дітей та молоді, соціальні центри різних форм власності; центри матері та дитини, центри соціально-психологічної допомоги; центри соціально-психологічної реабілітації, кризисні та консультативні центри тощо;

- ресурсні центри;
- заклади культури, які спрямовують свою діяльність на створення умов, необхідних для забезпечення розвитку творчості особистості;
- медичні заклади, а саме: клініки дружні до молоді, школи батьківства, жіночі консультації тощо;
- органи Національної поліції та ювенальної превенції [41, с. 68-69].

Змістовний компонент системи соціально-профілактичної роботи з превенції соціального сирітства визначається тим, що процес профілактики являє собою сукупність заходів, які спрямовані на попередження факторів ризику щодо виникнення складних життєвих обставин особистості, родини, виявлення їх причин. Цей компонент має чотири рівня:

1. Перший – *базовий* – визначає забезпечення державною сприятливого соціально-економічного рівня життя населення та благополуччя громадян, що здійснюється шляхом розробки необхідного законодавства, соціальної політики, захисту дітей, молоді та сімей;

2. Другий – *превентивний* – або він ще називається рівень соціально-педагогічної превенції та включає:

- соціально-педагогічний патронат (докризисний), що має на увазі роботу зі всіма соціально вразливими сім'ями, надання їх соціально-виховних, освітніх або просвітницьких, рекреаційних, соціально-правових послуг, а також психологічної допомоги та підтримки;

- соціальний патронат (кризисний) – це робота з біологічною сім'єю ще на ранній стадії визначення складних життєвих обставин, а не тільки з сім'ями, які самі звернулися. Ця робота спрямована на розвиток інституту патронатної сім'ї;

3. Третій – *профілактичний*, який включає:

- сімейний патронат – соціально-захисна робота по відношенню до дітей з асоціальний сімей, вилучення, влаштування в інші сім'ї, тимчасового перебування або заклади соціального захисту дітей, надання статусу «дитина, яка позбавлена батьківського піклування», включення таких дітей в єдиний банк даних, з метою подальшого їх влаштування в прийомні сім'ї, ДБСТ, а також деінституалізації державної інтернатної системи;

– постінтернатний патронат – попередження повторного розвитку ситуації сирітства, та в свою черг включає роботу з випускниками інтернатних установ, з метою попередження влаштування вже їх власних дітей у заклади державної інтернатної системи;

4. Четвертий – реорганізаційно-мобілізаційний, який включає в себе:

– реформування системи інтернатних закладів за допомогою реорганізації державних інтернатних закладів в різнопрофільні центри соціально-педагогічної підтримки сімей, дітей та молоді, створення системи спеціальних мереж соціальних центрів допомоги сім'ям різних форм приватності як певного інституційного ресурсу з попередження виникнення соціального сирітства;

– професійну підготовку фахівців соціальної сфери до впровадження соціальної профілактики сирітства в умовах міста [46, с. 406].

Визначаючи технологічний компонент треба відмітити, що він містить в собі практичний інструментарій та визначає форми, методи, технологію здійснення соціальної профілактики сирітства.

Аналіз теорії та практики соціальної роботи демонструє, що в рамках профілактичної діяльності в суспільстві слід використовувати різноманітні методи, що несуть в собі мультидисциплінарний характер у взаємозв'язку таких наук, як педагогіки, соціології, психології, соціальної педагогіки та соціальної роботи.

Враховуючи вищезазначене, можна виділити низку методів з попередження соціального сирітства [18, с. 14; 42, с. 79;]: педагогічні, психологічні, соціологічні, соціально-педагогічні (рис. 1.2.1).

Методи соціальної профілактики сирітства – це сукупність способів та прийомів соціальної роботи, які використовуються для розвитку та стимулювання потенційних можливостей сімей, окремих особистостей, суспільства в цілому та конструктивної діяльності суб'єктів соціальної роботи щодо подолання причин виникнення соціального сирітства, пропаганди сімейних цінностей, відповідального та усвідомленого батьківства, вирішення проблем дітей, молоді та сімей [13, с. 104].

Воєнний стан суттєво трансформував практику соціальної роботи й зумовив потребу у впровадженні нових, адаптивних та ефективних підходів до профілактики соціального сирітства. Традиційні механізми підтримки часто стають малодоступними через активні бойові дії, масове переміщення населення, руйнування інфраструктури та кадрові втрати. У таких умовах інноваційні рішення стають ключовим ресурсом для своєчасного виявлення дітей у групі ризику, підтримки сімей та збереження стабільного виховного середовища.

Одним із прогресивних напрямів є цифровізація соціальних послуг, що передбачає створення онлайн-платформ для звернень, дистанційних консультацій та кризового реагування. Соціальні працівники дедалі частіше використовують відеозв'язок, чат-боти, мобільні застосунки для первинної діагностики потреб сімей, моніторингу ситуації у родинях ВПО та оперативного реагування на випадки загроз життю чи безпеці дітей. Цифрові реєстри дають змогу прискорити облік дітей, які опинилися без піклування, забезпечити прозорість і контроль за їхнім влаштуванням.

Набуває актуальності створення мультидисциплінарних кризових команд, які в режимі «швидкого реагування» виїжджають у громади, що постраждали від бойових дій. Такі команди включають соціальних працівників, психологів, медиків, юристів, волонтерів та фахівців служб у справах дітей. Вони здійснюють оцінку безпеки сімей, надають психологічну першу допомогу, проводять гуманітарну підтримку та координують подальший супровід.

Суттєвою інновацією є впровадження телепсихології та дистанційних програм підтримки батьківських компетентностей. У громадах, де доступ до фахівців обмежено, онлайн-формати дозволяють проводити консультації, тренінги, індивідуальну та групову роботу з батьками, що сприяє зміцненню сімейних ресурсів і запобіганню роз'єднанню сім'ї.

Педагогічні методи

методи формування свідомості: диспути, переконання, приклад, навіювання

методи організації діяльності: вправи, тренування, поручення, творчі ігри тощо

Рис. 1.2.1 Методи попередження соціального сирітства

Активно застосовуються мобільні соціальні офіси, що працюють у селах, прифронтових та деокупованих територіях. Вони надають юридичні, психологічні, соціальні послуги на місці, охоплюючи сім'ї, які раніше залишались поза увагою установ [5, с. 295].

Особливу роль відіграють партнерства з волонтерськими, благодійними та міжнародними організаціями, які привносять нові технології, ресурси та методики роботи з дітьми.

Однією з основних труднощів соціально-профілактичної роботи, спрямованої на запобігання соціальному сирітству є дестабілізація інфраструктури та доступу до сімей. Зруйновані дороги, пошкоджені комунікації, відсутність транспорту або обмеження пересування у прифронтових районах ускладнюють здійснення виїздів до сімей, моніторинг умов проживання та оперативне реагування на випадки загроз дитині. У тимчасово окупованих територіях доступ до сімей є часто повністю заблокованим, що позбавляє дітей можливості отримати допомогу.

Суттєвим бар'єром є дефіцит кадрів. Частина фахівців евакуйована, мобілізована або втратила можливість працювати через особисті обставини. Ті, хто залишається, стикаються з надмірним навантаженням, емоційним вигоранням і недостатністю професійної підтримки. Високий рівень стресу та травматизації самих соціальних працівників знижує якість та інтенсивність профілактичної роботи.

Важливим викликом є зростання кількості сімей у складних життєвих обставинах, що перевищує можливості соціальних служб. Економічні труднощі, вимушене переселення, психотравмуючий досвід війни спричиняють збільшення випадків занедбання дітей, домашнього насильства, порушення батьківських функцій. Соціальні служби часто не встигають вчасно ідентифікувати сім'ї, які потребують допомоги, що підвищує ризики соціального сирітства [20, с. 58].

Серйозною перешкодою є обмеженість ресурсного забезпечення громад. Брак фінансування, відсутність достатньої кількості гуманітарної допомоги, нестача технічного обладнання, транспорту та засобів зв'язку знижують ефективність соціальної роботи. Деякі громади, які зазнали руйнувань або масової евакуації, фактично втрачають можливість забезпечувати будь-яку профілактику.

Не менш важливими є правові та організаційні бар'єри. Часті зміни нормативно-правових актів, складність процедур влаштування дітей під час воєнного стану, відсутність чітких алгоритмів взаємодії між службами створюють хаотичність у роботі й уповільнюють прийняття рішень.

Психологічний фактор також відіграє значну роль: недовіра сімей до державних органів, страх втручання служб, небажання повідомляти про проблеми зменшують ефективність профілактики [43, с. 67].

Таким чином, профілактична робота у воєнний час стикається з множинними бар'єрами, що потребують комплексної відповіді, посилення міжвідомчої взаємодії та розвитку інноваційних підходів для збереження дітей у сімейному середовищі.

Узагальнюючи викладене, можна стверджувати, що соціально-профілактична робота в умовах воєнного стану набуває особливої ваги, оскільки саме вона є ключовим механізмом збереження сімейного середовища та запобігання зростанню масштабів соціального сирітства. Війна створює безпрецедентні виклики для соціальних служб: збільшення кількості сімей у кризі, обмеження доступу до послуг, нестачу ресурсів та кадрових можливостей. У цих умовах ефективність профілактики залежить від здатності системи швидко адаптуватися, впроваджувати інноваційні підходи, забезпечувати міжвідомчу взаємодію та реагувати на потреби найвразливіших категорій дітей.

Попри численні бар'єри, сучасні технології, мобільні форми роботи та партнерство з міжнародними організаціями відкривають нові можливості для підтримки сімей. Таким чином, соціально-профілактична діяльність залишається основою недопущення втрати дитиною сімейного піклування та формування стійкої системи захисту в умовах війни.

Висновки до першого розділу

У першому розділі було здійснено комплексний теоретичний аналіз соціального сирітства як багатофакторного суспільного явища, що формується під впливом історичних, соціально-економічних, культурних і політичних процесів. Ретроспективний огляд свідчить, що сирітство завжди супроводжувало суспільний розвиток, проте його масштаби та характер значною мірою залежали від стабільності держави, рівня соціальної підтримки сімей та ефективності системи захисту дітей. Історична трансформація форм піклування над дітьми – від общинної допомоги до сучасних сімейних форм влаштування – засвідчує тривалу еволюцію підходів до подолання сирітства та необхідність посилення профілактичного напрямку соціальної політики.

Аналіз впливу воєнного конфлікту показав, що війна стала потужним каталізатором зростання соціального сирітства в Україні. Поєднання прямих і опосередкованих чинників – загибелі чи зникнення батьків, психологічної травми, економічної нестабільності, втрати житла, підвищення рівня насильства та дезадаптації сімей – створює складні життєві обставини, в яких дитина може втратити батьківське піклування. Соціально-психологічні наслідки для дітей, які залишилися без сімейного середовища, є глибокими та довготривалими, що підкреслює важливість раннього втручання та системної підтримки.

Окреслено ключові підходи до соціально-профілактичної роботи в умовах воєнного стану. Визначено, що профілактика має спиратися на комплексний, міжвідомчий, травма-орієнтований та інноваційний підходи. Особливу увагу приділено змістовим, технологічним та організаційним аспектам профілактики, які забезпечують можливість своєчасного виявлення ризиків та збереження сімейного середовища для дитини навіть в умовах надзвичайних ситуацій.

Отже, теоретичний аналіз доводить, що соціальне сирітство в умовах війни набуває нових форм і потребує переосмислення традиційних механізмів профілактики. Розроблення ефективної моделі соціально-профілактичної роботи є необхідною умовою для посилення системи захисту дітей та запобігання подальшому зростанню масштабів соціального сирітства в Україні.

РОЗДІЛ 2. ОРГАНІЗАЦІЯ СОЦІАЛЬНО-ПРОФІЛАКТИЧНОЇ РОБОТИ З ПОПЕРЕДЖЕННЯ СОЦІАЛЬНОГО СИРІТСТВА

2.1 Аналіз сучасного стану організації соціально-профілактичної роботи з попередження соціального сирітства в Україні.

Сучасний стан соціально-профілактичної роботи з попередження соціального сирітства в Україні визначається складними суспільними умовами, зумовленими тривалими соціально-економічними кризами, воєнними діями, внутрішнім переміщенням населення та трансформацією системи соціального захисту. У цих умовах зростає ризик втрати дітьми належного батьківського піклування, що посилює потребу в ефективній організації профілактичної роботи на рівні державних, муніципальних і громадських інституцій.

Аналіз сучасної практики дозволяє виявити тенденції, сильні та проблемні аспекти функціонування системи, встановити відповідність діючих механізмів потребам дітей і сімей, які опинилися у складних життєвих обставинах.

Національна система профілактики соціального сирітства в Україні є комплексом взаємопов'язаних інституцій, нормативно-правових механізмів, соціальних послуг та професійних практик, спрямованих на збереження дитини в біологічній сім'ї, запобігання вилученню дітей та створення умов для безпечного і стабільного розвитку. Її функціонування базується на принципах пріоритетності сімейного виховання, найкращих інтересів дитини, раннього втручання та міжвідомчої взаємодії.

Ключовим елементом системи є державна політика у сфері захисту прав дітей, що визначається законами України, постановами Кабінету Міністрів та Стратегією деінституціалізації. Вона спрямована на формування превентивної моделі, у якій головний акцент переноситься з реагування на кризу – на її попередження.

Важливу роль відіграють служби у справах дітей, які здійснюють моніторинг сімей, роботу з випадками, прийняття рішень щодо захисту прав дитини та координацію міжвідомчої взаємодії. Саме вони є адміністративним

центром, що забезпечує оцінку ризиків, створює індивідуальні плани підтримки сімей та організовує міжсекторальну співпрацю.

Другим ключовим компонентом є система центрів соціальних служб, які надають соціальні послуги сім'ям у складних життєвих обставинах: консультування, соціальний супровід, кризове втручання, підтримку батьківства, психосоціальну допомогу. Соціальні працівники та фахівці із соціальної роботи виконують функцію первинної профілактики, працюючи безпосередньо з причинами сімейної дезадаптації: бідністю, насильством, залежностями, низькою батьківською компетентністю, психологічними труднощами.

Третій складник – медичні, освітні та правоохоронні інституції, що реалізують профілактику через раннє виявлення ризиків, передачу інформації до соціальних служб, участь у мультидисциплінарних командах та надання спеціалізованої допомоги дітям і батькам. У закладах освіти активно впроваджуються програми формування батьківських компетентностей, консультаційні служби, протидія булінгу, психолого-педагогічний супровід.

Окремий напрям – діяльність громадських і міжнародних організацій, які посилюють національну систему через впровадження інноваційних практик (раннє втручання, патронат, кризові кімнати), підготовку батьків-вихователів, гуманітарні програми, підтримку сімей ВПО та родин, що постраждали від війни [18, с. 13].

У цілому, національна система профілактики соціального сирітства функціонує як багаторівнева мережа взаємодіючих суб'єктів, спрямована на комплексну підтримку сім'ї, раннє виявлення ризиків та забезпечення безперервності соціальних послуг. Разом із тим сучасні виклики, зокрема воєнні дії, соціально-економічна нестабільність і збільшення кількості сімей у кризі, актуалізують потребу в подальшому вдосконаленні координації, ресурсного забезпечення та професійної підготовки фахівців.

Нормативно-правове забезпечення профілактики соціального сирітства в Україні становить розгалужену систему законів, підзаконних актів, державних

стратегій та програм, які визначають механізми захисту прав дитини, організацію соціальних послуг, порядок взаємодії між суб'єктами та відповідальність держави за підтримку сімей з дітьми. Ця система формується з урахуванням міжнародних стандартів та рекомендацій, насамперед Конвенції ООН про права дитини, що визначає обов'язок держави забезпечити умови для збереження дитини в її сімейному середовищі.

Ключовим міжнародним актом є Конвенція ООН про права дитини [16], ратифікована Україною у 1991 році, яка закріплює право дитини на сімейне виховання, захист від насильства, отримання допомоги в умовах кризи. Доповнюють її Загальні коментарі Комітету ООН з прав дитини, що містять стандарти у сфері деінституціалізації, альтернативного догляду та підтримки сімей. Рекомендації Ради Європи щодо сімейної політики, соціальної підтримки та захисту дітей також формують методологічні основи для українського законодавства.

Конституція України [17] проголошує охорону дитинства одним із пріоритетів державної політики (ст. 52). У розвиток цього положення ухвалено низку законів, серед яких провідними є:

– Закон України «Про охорону дитинства» [37], який визначає гарантії держави щодо захисту прав дітей, порядок надання соціальних послуг сім'ям з дітьми та принципи державної підтримки;

– Закон України «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей» [36] – встановлює повноваження служб у справах дітей у сфері профілактики соціального сирітства;

– Закон України «Про соціальні послуги» [39], який упровадив сучасну модель надання соціальних послуг на основі оцінки потреб, індивідуального планування та міжвідомчої взаємодії. Він закріплює види соціальних послуг, серед яких: соціальний супровід, кризове втручання, підтримка батьківства, послуги раннього втручання, соціально-педагогічні та психологічні послуги;

– Закон України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» [27], який визначає механізми реагування на насильство в сім'ї та захисту дітей, що є одним із ключових аспектів профілактики соціального сирітства.

Підзаконні акти та урядові постанови. Серед важливих постанов Кабінету Міністрів України варто виділити:

– Постанову № 866 «Питання діяльності органів опіки та піклування» [22] – регулює порядок роботи з дітьми, які залишилися без батьківського піклування, механізми попередження вилучення дітей, процедури оцінки ризиків;

– Постанову № 800 «Деякі питання соціальної підтримки сімей з дітьми» [8] – визначає форми допомоги, у тому числі кризові втручання та супровід.

Суттєве значення має Національна стратегія реформування системи інституційного догляду та виховання дітей (деінституціалізація) [19, с. 65], яка передбачає поступову зміну інтернатних закладів сімейними формами виховання, розвиток послуг на рівні громади та профілактику вилучення дітей.

Національна стратегія реформування системи інституційного догляду та виховання дітей є ключовим державним документом, що визначає трансформацію системи захисту прав дітей від інституційної моделі до сімейно-орієнтованої. У руслі профілактики соціального сирітства Стратегія виступає одним із найважливіших інструментів, оскільки акцентує увагу не лише на скороченні кількості дітей у закладах інтернатного типу, а насамперед – на запобіганні вилученню дітей із родин та зміцненні сімейного середовища.

Фокус на збереженні дитини в біологічній сім'ї. Стратегія виходить із принципу пріоритетності сімейного виховання. Усі її заходи спрямовані на те, щоб причини, які призводять до втрати батьківського піклування, були виявлені та усунені на ранніх етапах. Це передбачає:

- розвиток первинної профілактики на рівні громад;
- соціальний супровід сімей у кризі;

- посилення психосоціальної допомоги батькам;
- подолання факторів ризику (бідність, залежності, насильство).

Таким чином, профілактика соціального сирітства є фундаментом успішної деінституціалізації.

Розвиток послуг на рівні громади. Стратегія передбачає створення мережі соціальних послуг, доступних безпосередньо в громаді, щоб сім'ї могли отримати підтримку «до того, як ситуація стане критичною». Це включає:

- консультаційні та кризові послуги;
- раннє втручання;
- денний догляд;
- мобільні бригади;
- психологічну підтримку;
- програми розвитку батьківських компетентностей.

Ці послуги знижують ризик вилучення дітей і роблять підтримку більш адресною та превентивною.

Трансформація інтернатних закладів та перехід до альтернативних форм виховання. Стратегія спрямована на поетапне закриття або реформування великих інтернатних установ із заміною їх сімейними формами догляду, зокрема:

- патронатними сім'ями;
- прийомними сім'ями;
- дитячими будинками сімейного типу;
- короткостроковими кризовими послугами.

Це не лише зменшує кількість дітей в інституціях, а й мінімізує ризик перетворення тимчасової кризи родини на хронічне соціальне сирітство.

Міжвідомча взаємодія в інтересах дитини. Стратегія закріплює необхідність об'єднання зусиль освіти, медицини, соціального захисту та правоохоронних органів. Тільки комплексне оцінювання стану сім'ї, спільне

ведення випадку та чіткі алгоритми міжсекторальної співпраці дають можливість вчасно виявляти ризики й попереджати вилучення.

Підготовка та підвищення кваліфікації фахівців. Профілактика сирітства неможлива без компетентних спеціалістів. Стратегія передбачає навчання соціальних працівників, педагогів, психологів, медичних працівників сучасним методикам: trauma-informed approach, case management, сімейно-орієнтовані практики.

Посилення ролі громади у захисті дітей. У межах децентралізації відповідальність за профілактику соціального сирітства значною мірою передано громадам. Стратегія зміцнює їх повноваження щодо створення служб, розширення послуг та забезпечення доступності допомоги.

Відповідь на виклики війни. У воєнний час Стратегія адаптується до нових реалій:

- акцент на захисті дітей ВПО;
- попередження сімейної дезінтеграції в умовах стресу;
- протидія вторинній інституціоналізації переміщених дітей;
- розвиток кризових послуг для сімей, які пережили втрату чи травму.

Узагальнюючи, Національна стратегія є не просто механізмом реформування інтернатів – це філософія переходу до превентивної, сімейно-орієнтованої моделі захисту дітей. У контексті профілактики соціального сирітства вона виконує роль системного каркаса, який об'єднує всі рівні підтримки, спрямовуючи їх на головну мету – збереження дитини в сім'ї та створення безпечного, стабільного і підтримувального середовища навіть у складних умовах війни.

Нормативно-правова база України створює багатоетапну, комплексну модель організації соціально-профілактичної роботи, спрямовану на раннє виявлення ризиків, підтримку сімей, збереження дитини в біологічному середовищі та розвиток альтернативних форм виховання. Попри наявність широкого правового підґрунтя, актуальним залишається питання ефективної

реалізації норм, міжвідомчої координації, фахової підготовки спеціалістів та адаптації законодавства до нових викликів, насамперед – воєнних.

Функціонування системи профілактики соціального сирітства в Україні має багаторівневу структуру, що охоплює національний, регіональний, місцевий, громадський та інституційний рівні. Кожен із них виконує специфічні функції й забезпечує різні аспекти роботи з родинами, які перебувають у складних життєвих обставинах. Аналіз реального стану впровадження профілактичних заходів дозволяє виявити як сильні сторони системи, так і існуючі прогалини у її організації, що особливо посилюються в умовах воєнного стану.

Національний рівень. На державному рівні профілактична робота координується Міністерством соціальної політики України, Національною соціальною сервісною службою, Міністерством освіти і науки, Міністерством охорони здоров'я та іншими центральними органами виконавчої влади. Основний акцент спрямовано на нормативне забезпечення, формування державної політики та контроль за виконанням профілактичних заходів.

Фактичне функціонування національного рівня характеризується такими особливостями:

- наявність розгалуженої законодавчої та стратегічної бази, яка формує концептуальні засади профілактики соціального сирітства;
- інституційна реформа деінституціалізації частково реалізується, однак темпи гальмуються через війну, переміщення населення та руйнування соціальної інфраструктури;
- державні програми підтримки сімей, зокрема грошові виплати, соціальні послуги, підтримка ВПО, працюють, але доступність залишається нерівномірною в різних регіонах;
- зростання кількості сімей, які потребують підтримки, що створює додаткове навантаження на систему та вимагає розширення кадрового потенціалу соціальних служб.

Національний рівень забезпечує методичну та організаційну рамку, однак фактична ефективність програми значною мірою залежить від реалізації в регіонах і громадах.

Регіональний рівень. Обласні державні адміністрації та регіональні центри соціальних служб координують роботу соціальних служб громад, забезпечують моніторинг, методичний супровід і взаємодію між секторами.

На цьому рівні спостерігається:

- нерівномірність розвитку профілактичних механізмів: в окремих областях, особливо прифронтових, спостерігається значне перевантаження служб у справах дітей;

- дефіцит спеціалістів: в окремих регіонах один фахівець із соціальної роботи обслуговує понад 300–500 родин, що суттєво ускладнює якісну профілактику;

- активна співпраця з міжнародними організаціями, які доповнюють державні програми;

- обмеженість ресурсів для проведення навчання спеціалістів, матеріального забезпечення та впровадження сучасних методик підтримки сімей.

Попри труднощі, у низці регіонів сформовано ефективні моделі взаємодії між службами у справах дітей, медичними та освітніми закладами, що дозволяє оперативно реагувати на випадки ризику.

Рівень об'єднаних територіальних громад (місцевий рівень). Громадський (муніципальний) рівень є ключовим у фактичній реалізації профілактичної роботи. Саме тут відбувається безпосередня взаємодія з сім'єю, оцінка потреб, соціальний супровід і надання послуг. Основні тенденції та проблеми цього рівня:

Сильні сторони:

- створення центрів надання соціальних послуг (ЦНСП) у більшості громад;

- розвиток послуг на місцях: кризові кімнати, денні центри, консультаційні кабінети, патронатні сім'ї, мобільні бригади;
- впровадження міжвідомчих команд ключових фахівців, що дозволяють швидко реагувати на складні випадки;
- партнерство із закладами освіти, які часто першими виявляють проблеми в сім'ї;
- активна участь громадських організацій, особливо у громадах, де функціонують добровольчі та благодійні ініціативи.

Слабкі сторони:

- недостатній кадровий склад соціальних служб, особливо в малих громадах;
- низький рівень обізнаності населення про соціальні послуги;
- обмежені фінансові ресурси, що впливає на якість та кількість послуг;
- складність охоплення профілактичною роботою сімей, які приховують проблеми, зокрема випадки насильства, залежностей;
- наслідки війни: руйнування житла, втрата роботи, переміщення дітей, відсутність доступу до психологічної допомоги.

Громади, які мають сильні соціальні служби й активний громадський сектор, демонструють кращі результати у попередженні вилучення дітей.

Інституційний рівень (заклади освіти, охорони здоров'я, правоохоронні органи). На цьому рівні профілактична діяльність забезпечується через повсякденну взаємодію фахівців із дітьми та батьками.

Освітні заклади. Реально виконують функції раннього виявлення ризиків завдяки щоденному контакту з дітьми. Переваги:

- діяльність психологів та соціальних педагогів;
- профілактичні програми (протидія насильству, булінгу, підтримка батьківства);
- робота педагогічних колективів у команді з соціальними службами.

Проблеми:

- нестача психологів у школах;
- перевантаженість наявних фахівців;
- недостатній рівень підготовки щодо роботи з травмованими дітьми.

Медичні заклади. Виконують ролі скринінгу психоемоційного стану дітей та батьків, виявлення випадків насильства чи залишення дитини без догляду. Основні бар'єри – брак дитячих психіатрів і психологів, надмірне навантаження лікарів.

Правоохоронні органи. Забезпечують реагування на випадки насильства, загрозу життю чи здоров'ю дітей. Вагома проблема – нерівномірна ефективність роботи підрозділів ювенальної превенції та надмірна бюрократизація процедур.

Роль громадського сектору та міжнародних організацій. У сучасних умовах саме вони компенсують прогалини державної системи. Надають:

- психосоціальну підтримку родинам ВПО;
- гуманітарну допомогу;
- консультативні та кризові послуги;
- супровід сімей, що пережили насильство чи травму;
- навчання спеціалістів;
- розвиток нових послуг (патрунування, послуги тимчасового догляду, мобільні бригади).

Особливо важливою є їх присутність у прифронтових та деокупованих громадах. Аналіз фактичного функціонування системи профілактики соціального сирітства свідчить, що в Україні сформовано багаторівневу модель підтримки сімей, однак її ефективність залежить від доступності ресурсів, міжвідомчої координації та готовності місцевих громад забезпечувати якісні послуги. Війна створила додаткові виклики, які актуалізують потребу в посиленні кадрового потенціалу, стабільному фінансуванні та розширенні інноваційних практик підтримки сімей.

Сучасна система профілактики соціального сирітства в Україні, попри значні виклики, демонструє низку позитивних практик та інноваційних

тенденцій, які сприяють збереженню дитини в біологічній сім'ї та підвищенню ефективності соціальної підтримки родин.

Однією з найважливіших позитивних тенденцій, на нашу думку, є *поширення міжвідомчої взаємодії*. У багатьох громадах успішно функціонують команди фахівців різних профілів – соціальних працівників, освітян, медиків, психологів та ювенальних поліцейських. Такий підхід дозволяє комплексно оцінювати потреби сім'ї, формувати індивідуальні плани підтримки та оперативно реагувати на загрози порушення прав дитини. Міжсекторна співпраця також забезпечує ефективне перенаправлення родин до відповідних послуг без бюрократичних затримок.

Важливою сучасною тенденцією є розвиток *послуг раннього втручання та раннього виявлення ризиків*. Заклади освіти та медицини дедалі активніше впроваджують механізми скринінгу психологічного та соціального стану дітей. Це сприяє профілактиці занедбаності, насильства, емоційних порушень, а також дозволяє вчасно виявляти сім'ї, що потребують соціального супроводу.

Суттєвий позитив спостерігається у розширенні спектру *послуг на рівні громади*. Зокрема:

- створюються кризові кімнати для тимчасового перебування матерів із дітьми;
- відкриваються дитячі кімнати соціально-психологічної підтримки;
- розвиваються мобільні бригади соціально-психологічної допомоги, що працюють з сім'ями у віддалених населених пунктах;
- запроваджуються батьківські клуби, тренінги з відповідального батьківства та сімейної комунікації.

Помітно активізувалась роль громадських і міжнародних організацій, які впроваджують інноваційні моделі підтримки: патронат над дитиною, фостеринг короткострокового типу, програми стрес-менеджменту для батьків та психосоціальної підтримки дітей, які пережили травму. Саме завдяки НУО та міжнародним партнерам у громадах з'являються нові інструменти роботи: арт-

терапевтичні практики, групи самодопомоги, програми підтримки ВПО та родин військових.

Серед сучасних тенденцій – активне впровадження *цифрових рішень* у сферу соціального захисту. Електронні бази даних, реєстри послуг, онлайн-консультації та дистанційні форми взаємодії з сім'ями розширюють доступність підтримки, особливо у громадах, що пережили бойові дії чи мають складну логістику.

Таким чином, позитивні практики в профілактиці соціального сирітства свідчать про поступове посилення гуманістичної, клієнтоорієнтованої та інноваційної моделі соціальної підтримки, яка наближається до європейських стандартів і відповідає сучасним викликам українського суспільства.

Попри розгалужену нормативно-правову базу, сучасні реформи та зростання спектра соціальних послуг, система профілактики соціального сирітства в Україні, на нашу думку, стикається з численними бар'єрами, які знижують її ефективність. Ці проблеми пов'язані як із загальносуспільними процесами, так і з організаційною, кадровою та ресурсною обмеженістю соціальної сфери, що особливо загострилася в умовах повномасштабної війни.

Одним із ключових викликів є недостатнє ресурсне забезпечення соціальної роботи. У багатьох громадах бракує фінансування для розвитку якісних послуг, створення кризових кімнат, забезпечення мобільних команд, оновлення матеріально-технічної бази центрів соціальних служб. Часто один фахівець із соціальної роботи змушений обслуговувати надмірно велику кількість сімей, що унеможлиблює глибоку профілактичну роботу та якісне ведення випадку.

Проблемою залишається *кадровий дефіцит та професійне вигорання спеціалістів*. Соціальна сфера не завжди є привабливою з точки зору оплати праці та умов роботи, що призводить до високої плинності кадрів. У результаті громади часто мають недостатньо підготовлених фахівців, які можуть здійснювати оцінку потреб сім'ї, працювати з травмою або реалізовувати мультидисциплінарні підходи.

Вагомим бар'єром є *нерівномірність доступу до соціальних послуг*. У малих та сільських громадах профілактична робота часто обмежена через слабку інфраструктуру, відсутність психологів, недостатній розвиток освітніх і медичних ресурсів. Це створює ризик пізнього реагування на випадки насильства, занедбаності чи сімейного неблагополуччя.

Суттєвим викликом є *низький рівень міжвідомчої координації*, особливо між службами у справах дітей, медичними, освітніми та правоохоронними структурами. Відсутність ефективних механізмів інформаційного обміну та спільної роботи призводить до дублювання функцій, затримки у реагуванні та непослідовності у наданні допомоги сім'ї.

Однією з найскладніших проблем є *відсутність довіри між сім'ями та соціальними службами*. Часто батьки приховують проблеми, побоюючись втручання держави або можливого вилучення дитини. Це ускладнює раннє виявлення факторів ризику та своєчасне надання допомоги.

Воєнний стан також посилив низку бар'єрів: *масове переміщення дітей та сімей, руйнування інфраструктури, зростання психологічної травматизації, збільшення рівня бідності та домашнього насильства*. Це створює додаткові виклики для служб, які вимушені працювати в умовах підвищеного навантаження та обмежених ресурсів.

Узагальнюючи, можна стверджувати, що ефективність профілактики соціального сирітства стримується комплексом системних проблем, які потребують стратегічного перегляду підходів, зміцнення кадрового потенціалу, цифровізації процесів, посилення міжвідомчої взаємодії та стабільного державного фінансування. Тільки за умови усунення цих бар'єрів можливо забезпечити дієву підтримку сімей та попередити випадки втрати батьківського піклування.

Аналіз сучасного стану соціально-профілактичної роботи з попередження соціального сирітства в Україні показав, що система захисту дітей функціонує в умовах значних викликів, зумовлених воєнними подіями. Попри багаторівневу нормативно-правову базу та наявність розгалуженої інфраструктури соціальних

послуг, ефективність роботи часто стримується недостатністю ресурсів, нерівномірністю розвитку громад, зростанням кількості сімей, які опинилися у складних життєвих обставинах, та обмеженим доступом до сімей у прифронтових регіонах.

Водночас виявлено й позитивні тенденції: активізацію міжвідомчої взаємодії, розширення сімейних форм влаштування, залучення громадських та міжнародних організацій, використання нових форм соціальної підтримки. Зростає роль цифровізації та мобільних сервісів, що дозволяє фахівцям ефективніше реагувати на потреби дітей.

Отже, сучасний стан профілактичної роботи потребує посилення координації, ресурсного забезпечення та впровадження інноваційних моделей підтримки, здатних ефективно функціонувати в умовах війни.

2.2 Модель соціально-профілактичної роботи з попередження соціального сирітства під час війни.

У контексті повномасштабної війни питання організації соціально-профілактичної роботи з попередження соціального сирітства набуває особливої актуальності. Воєнні дії суттєво підвищують ризики втрати батьківського піклування через загибель, поранення, полон, вимушене переміщення чи різку дестабілізацію життєвих умов сімей. Традиційні механізми підтримки часто виявляються недостатніми, оскільки потреби родин стають більш комплексними та багатовимірними. У цих умовах постає нагальна потреба у створенні адаптивної, гнучкої та цілісної моделі соціально-профілактичної роботи, здатної реагувати на кризові обставини, мінімізувати ризики роз'єднання сімей та забезпечувати безпечне середовище для дітей.

Нами було розроблено модель соціально-профілактичної роботи з попередження соціального сирітства під час війни. Вона ґрунтується на комплексі теоретико-методологічних підходів, які забезпечують її наукову обґрунтованість, системність і практичну ефективність.

Модель соціально-профілактичної роботи з попередження соціального сирітства під час війни базується на сукупності принципів, що забезпечують її ефективність, гуманістичний характер та адаптивність до кризових умов. Першим і ключовим є *принцип найкращих інтересів дитини*, що передбачає пріоритетність збереження дитини в сімейному середовищі та забезпечення її безпеки, стабільності й емоційного благополуччя.

Принцип превентивності орієнтує роботу на раннє виявлення ризиків, своєчасне втручання та мінімізацію факторів, які можуть призвести до втрати батьківського піклування. Він тісно пов'язаний із *принципом раннього втручання*, що забезпечує підтримку сім'ї ще до того, як складнощі переростуть у кризу.

Принцип комплексності передбачає поєднання соціальних, психологічних, педагогічних, медичних та правових заходів, що дозволяє врахувати багатовимірні потреби сімей у воєнний час. У свою чергу, *принцип міжвідомчої взаємодії* забезпечує координацію дій усіх суб'єктів – служб у справах дітей, освіти, охорони здоров'я, ювенальної поліції та громадських організацій.

Особливо важливим є *травма-орієнтований принцип*, який акцентує на безпечній, чутливій до стресу взаємодії зі сім'ями, що пережили втрати, переміщення або психологічну травму.

Також модель спирається на *принцип партнерства з батьками та громадою*, що підсилює їхню відповідальність і включеність у процес підтримки.

Принцип індивідуалізації гарантує, що кожна сім'я отримує допомогу відповідно до унікальних потреб, ресурсів і контексту.

Запропонована модель соціально-профілактичної роботи має багаторівневу, цілісну структуру, що включає чотири основні блоки: інституційний, діагностичний, профілактично-корекційний, соціально-економічний та інноваційний (рис. 2.2.1).

Інституційний блок моделі соціально-профілактичної роботи визначає систему установ і організацій, що забезпечують комплексне реагування на ризики соціального сирітства в умовах війни. Він охоплює ключових суб'єктів,

відповідальних за захист прав дитини, підтримку сімей та координацію соціальних послуг на різних рівнях.

Центральною ланкою цього блоку є *Служби у справах дітей (ССД)*, які здійснюють контроль за умовами проживання дітей, ведуть облік сімей у складних життєвих обставинах, організовують влаштування дітей у сімейні форми виховання та ухвалюють рішення в ситуаціях загрози життю або здоров'ю дитини. У воєнний період саме ССД часто першими реагують на випадки роз'єднання сімей, загибелі батьків або евакуації дітей.

Центри соціальних служб (ЦСС) відповідають за надання соціальних послуг, проведення соціального супроводу, психологічної підтримки та консультування сімей. Фахівці ЦСС працюють безпосередньо з батьками і дітьми, допомагають стабілізувати сімейне середовище та попередити втрату батьківського піклування.

Важливу координаційну та ресурсну роль відіграють *органи місцевого самоврядування (ОМС)*, які забезпечують функціонування усіх місцевих служб, організовують соціальні програми та розподіляють фінансові ресурси.

Додатково в інституційний блок входять освітні та медичні заклади, поліція, громадські та міжнародні організації, що розширюють можливості підтримки дітей і сімей. Така багатокomпонентність забезпечує цілісність моделі та комплексну профілактику соціального сирітства.

Діагностично-моніторинговий блок є ключовим елементом моделі соціально-профілактичної роботи, оскільки саме він забезпечує своєчасне виявлення ризиків соціального сирітства та постійний контроль за змінами у житті дитини та сім'ї.

Його основна мета – отримання достовірної, актуальної інформації, яка дозволяє фахівцям приймати обґрунтовані рішення щодо необхідності втручання та способів підтримки.

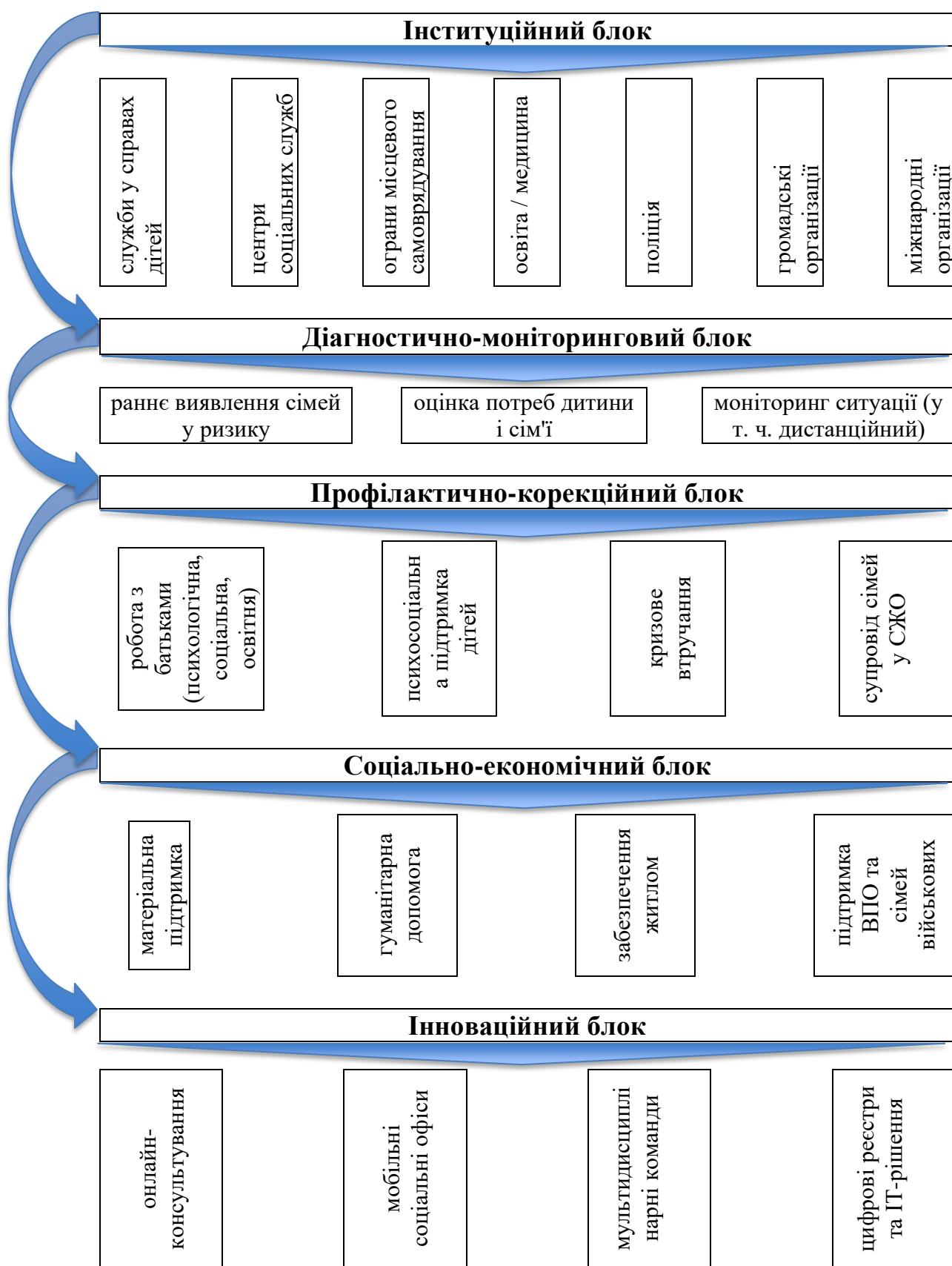

Рис. 2.2.1 Структура моделі соціально-профілактичної роботи з попередження соціального сирітства під час війни

Першим етапом блоку є *раннє виявлення сімей у складних життєвих обставинах*. Це здійснюється через співпрацю ССД, ЦСС, освітніх та медичних закладів, поліції, громадських організацій, які передають інформацію про можливі порушення прав дитини, ознаки занедбання, насильства чи психологічної дезадаптації. У воєнний час особливу роль відіграє фіксація випадків роз'єднання сімей, втрати житла, переміщення або загибелі батьків.

Другим компонентом є *оцінка потреб дитини та сім'ї*, що включає аналіз умов проживання, емоційного стану, рівня безпеки, ресурсів батьків, соціального оточення. Використовуються стандартизовані методики та індивідуальні бесіди.

Третій складник – *моніторинг*, який передбачає регулярні візити, дистанційний супровід, аналіз змін у поведінці та добробуті дитини. За необхідності інформація оновлюється у цифрових базах.

Таким чином, діагностично-моніторинговий блок забезпечує оперативність, точність та безперервність профілактичної роботи в умовах війни.

Профілактично-корекційний блок є центральним елементом моделі соціально-профілактичної роботи, оскільки він спрямований на безпосередню підтримку сімей та створення умов, за яких дитина може зберегти сімейне середовище. Основна мета цього блоку – усунення факторів ризику соціального сирітства та формування стійких позитивних змін у функціонуванні сім'ї.

Перший напрям – *робота з батьками*, яка включає психологічну підтримку, розвиток батьківських компетентностей, індивідуальні консультації щодо подолання стресу, конфліктів, залежностей, а також навчання ефективним методам виховання. У воєнних умовах акцент робиться на стабілізації емоційного стану дорослих, які перебувають у кризі через втрату роботи, переміщення, травматичні події.

Другий напрям – *психосоціальна підтримка дітей*, що охоплює роботу з переживаннями втрати, страху, тривоги, агресії чи замкненості. Фахівці застосовують методи арт-терапії, ігрової терапії, бесіди, групові заняття, спрямовані на відновлення емоційної рівноваги та формування відчуття безпеки.

Третій компонент – *кризове втручання*, яке забезпечує негайну допомогу у випадках гострої загрози життю чи здоров'ю дитини. Це може включати тимчасове влаштування, термінові консультації, залучення правоохоронців або медиків.

Четвертий напрям – *соціальний супровід сімей у СЖО*, що передбачає розробку індивідуального плану допомоги, координацію між службами та регулярний контроль за досягненням результатів.

Таким чином, профілактично-корекційний блок забезпечує комплексну підтримку, необхідну для попередження соціального сирітства.

Соціально-економічний блок моделі соціально-профілактичної роботи спрямований на забезпечення сімей із дітьми необхідними ресурсами для подолання складних життєвих обставин, що є особливо актуальним в умовах війни. Втрата житла, роботи, стабільного доходу, доступу до медичних і соціальних послуг значно підвищує ризик порушення батьківських функцій та виникнення ситуацій, що можуть призвести до соціального сирітства. Тому надання матеріальної, гуманітарної та соціально-економічної підтримки є невід'ємною складовою комплексної профілактичної діяльності.

Перший компонент цього блоку – *матеріальна допомога*, яка включає виплати, соціальні гарантії, адресну підтримку малозабезпечених, багатодітних і внутрішньо переміщених сімей. Регулярна фінансова стабільність дає змогу родинам забезпечувати базові потреби дитини й знижує ризики занедбання.

Другий компонент – *гуманітарна допомога*, що охоплює забезпечення продуктами харчування, одягом, засобами гігієни, ліками, шкільним приладдям. Особливу роль у цьому відіграють міжнародні гуманітарні організації.

Третій компонент – *житлова підтримка*, включно з програмами евакуації, розміщенням ВПО, наданням тимчасового або соціального житла. Безпечне житло є критичним для збереження сімейного середовища.

Четвертий напрям – *допомога у працевлаштуванні та відновленні економічної самостійності сімей*, що сприяє підвищенню їхньої стійкості.

Отже, соціально-економічний блок створює необхідні умови для стабілізації сімейного життя та зменшення ризиків соціального сирітства.

Інноваційний блок моделі соціально-профілактичної роботи відображає сучасні підходи, технології та інструменти, які підвищують ефективність підтримки сімей у воєнний період.

Його головна мета – забезпечити доступність соціальних послуг навіть за умов обмеженої мобільності, небезпеки, кадрового дефіциту та руйнування інфраструктури.

Одним із ключових компонентів є *використання цифрових технологій*. Онлайн-консультації, відеозв'язок, мобільні застосунки для психологічної підтримки та дистанційного супроводу сімей значно розширюють можливості фахівців у громадах, де доступ до соціальних установ ускладнений. Такі технології дозволяють оперативно фіксувати ризики, підтримувати регулярний контакт із сім'ями та проводити оцінку потреб у режимі реального часу.

Важливим елементом є *мобільні соціальні офіси* та мультидисциплінарні команди, які виїжджають у прифронтові й деокуповані райони. Це забезпечує надання послуг безпосередньо на місцях, уникаючи бюрократичних та логістичних бар'єрів.

Окрему роль відіграє *створення цифрових реєстрів і баз даних*, що дає змогу швидко координувати дії служб, обмінюватися інформацією та забезпечувати прозорість процесів влаштування та супроводу дітей.

Також інноваційний блок включає *співпрацю з міжнародними організаціями*, які впроваджують передові методики підтримки дітей, пережили травму війни, та модернізують соціальні послуги.

Таким чином, інноваційний блок забезпечує гнучкість, мобільність та доступність соціальної допомоги, що є критичним для попередження соціального сирітства у воєнних умовах.

Ми визначаємо наступні очікувані результати від впровадження моделі:

1. Зменшення кількості випадків соціального сирітства: завдяки ранньому виявленню сімей у кризі, комплексній підтримці та

ефективному супроводу очікується зниження кількості дітей, які втрачають батьківське піклування внаслідок соціальних, психологічних чи економічних причин.

2. Підвищення стійкості та ресурсності сімей: надання психологічної, соціально-педагогічної та соціально-економічної підтримки сприятиме відновленню функціональності сім'ї, формуванню навичок подолання стресу та зміцненню батьківської компетентності.

3. Ефективна міжвідомча взаємодія: упорядкування алгоритмів співпраці між ССД, ЦСС, ОМС, освітніми й медичними установами, поліцією та громадським сектором забезпечить швидший обмін інформацією та узгодженість дій.

4. Підвищення доступності соціальних послуг у воєнних умовах: використання мобільних офісів, дистанційних технологій та цифрових платформ забезпечить можливість отримання допомоги навіть у прифронтових чи евакуйованих районах.

5. Покращення якості соціального супроводу: введення стандартизованих процедур оцінки потреб, моніторингу та корекційної роботи забезпечить системність і результативність профілактичної діяльності.

6. Зменшення рівня повторних криз у сім'ях: регулярний моніторинг та профілактична робота сприятимуть скороченню випадків повторного потрапляння дітей у складні життєві обставини.

7. Підвищення професійної компетентності фахівців: інноваційні підходи, цифрові інструменти та інтеграція травма-інформованих методик сприятимуть професійному розвитку соціальних працівників.

8. Формування безпечного та підтримувального середовища для дітей: комплексна діяльність створить умови, за яких дитина відчуватиме стабільність, захищеність та можливість розвитку навіть у період воєнних викликів.

Проведене обґрунтування моделі соціально-профілактичної роботи з попередження соціального сирітства в умовах війни засвідчує її необхідність та актуальність для сучасної системи захисту дітей. Запропонована модель інтегрує

інституційні, діагностичні, профілактично-корекційні, соціально-економічні та інноваційні компоненти, що забезпечує її комплексний і багатовекторний характер. Вона орієнтована на раннє виявлення сімей у кризі, своєчасне втручання, відновлення функціональності родинного середовища та попередження вилучення дітей. Особливе значення моделі полягає у поєднанні традиційних механізмів соціальної роботи з сучасними цифровими рішеннями та мобільними формами підтримки, що робить її адаптованою до умов воєнного стану.

Таким чином, модель виступає ефективним інструментом удосконалення профілактичної діяльності, сприяє зміцненню міжвідомчої координації та створенню умов для збереження сім'ї як оптимального середовища розвитку дитини навіть у період надзвичайних викликів.

Висновки до другого розділу

У другому розділі було здійснено аналіз сучасного стану організації соціально-профілактичної роботи з попередження соціального сирітства в Україні та обґрунтовано авторську модель такої діяльності в умовах воєнного стану. Дослідження показало, що впродовж останніх років у державній політиці простежується чіткий курс на деінституціалізацію, розвиток сімейних форм влаштування та посилення соціальної підтримки сімей з дітьми. Водночас повномасштабна війна суттєво ускладнила реалізацію цих напрямів: зросла кількість сімей у складних життєвих обставинах, поглибилися соціально-економічні проблеми, частина інфраструктури соціальних послуг зруйнована або працює в умовах обмеженого доступу.

Аналіз практики діяльності служб у справах дітей, центрів соціальних служб, органів місцевого самоврядування, освітніх і медичних закладів засвідчив наявність як позитивних напрацювань (розвиток міжвідомчої взаємодії, застосування сімейних форм влаштування, залучення громадських та міжнародних організацій), так і системних проблем. Серед останніх – нерівномірність ресурсного забезпечення громад, перевантаженість фахівців, недостатня розвиненість механізмів раннього виявлення сімей ризику, фрагментарність профілактичних програм та недостатній рівень цифровізації послуг.

У відповідь на виявлені суперечності у розділі представлено модель соціально-профілактичної роботи з попередження соціального сирітства під час війни, що має блочно-структурний характер і включає інституційний, діагностично-моніторинговий, профілактично-корекційний, соціально-економічний та інноваційний компоненти. Обґрунтовано алгоритм її реалізації – від раннього виявлення сімей у кризі до супроводу, моніторингу та профілактики повторних ризиків. Особливий акцент зроблено на міжвідомчій координації, використанні цифрових сервісів, мобільних форм роботи та травма-орієнтованих підходів.

Таким чином, результати другого розділу дозволяють стверджувати, що ефективна організація соціально-профілактичної роботи в умовах війни можлива за умови поєднання наявних інституційних ресурсів із впровадженням цілісної моделі, яка орієнтована на збереження сімейного середовища як ключової умови запобігання соціальному сирітству. Отримані положення створюють підґрунтя для формування конкретних практичних рекомендацій та подальших емпіричних досліджень.

ВИСНОВКИ

У ході проведеного дослідження було всебічно вирішено завдання, спрямовані на глибоке розуміння феномена соціального сирітства в умовах війни та обґрунтування шляхів його профілактики. Результати роботи дозволили сформуванню цілісної концепції соціально-профілактичної діяльності, яка відповідає сучасним викликам та потребам українських дітей і сімей.

1. Здійснено ретроспективний аналіз соціального сирітства як соціального явища. Встановлено, що сирітство має складну природу та історично змінювалося під впливом політичних, соціально-економічних та культурних умов. Проаналізовані форми сирітства – біологічне, соціальне, внаслідок кризових ситуацій – демонструють, що в основі профілактики має бути збереження сімейного середовища та раннє реагування на ризики. Визначено, що в сучасних умовах соціальне сирітство дедалі частіше пов'язане не із фізичною відсутністю батьків, а з нездатністю сім'ї виконувати свої функції через стрес, бідність, залежності чи кризові обставини.

2. Проаналізовано вплив воєнного конфлікту на масштаби та динаміку соціального сирітства. Доведено, що війна створила унікальну ситуацію, коли соціальне сирітство зростає під впливом не лише загибелі чи зникнення батьків, але й численних опосередкованих чинників – руйнування соціальних зв'язків, переміщення, психологічної травми, економічної нестабільності. Визначено групи дітей, які є найбільш уразливими: діти загиблих військових, дітей ВПО, мешканці деокупованих територій та діти військовополонених. Соціально-психологічні наслідки цих обставин підкреслюють необхідність посилення профілактичної роботи та підтримки сімей.

3. Охарактеризовано особливості соціально-профілактичної роботи в умовах воєнного стану. Виокремлено інноваційні підходи, серед яких – дистанційні технології, мобільні соціальні офіси, мультидисциплінарні команди, травма-орієнтована допомога. Водночас визначено бар'єри: перевантаженість

фахівців, нерівномірний доступ до послуг, недостатня цифровізація та ресурсні обмеження громад.

4. Оцінено сучасний стан організації профілактичної діяльності. Виявлено як позитивні зрушення (розвиток державних і громадських партнерств, активізація міжвідомчої взаємодії, розширення сімейних форм влаштування, впровадження цифрових інструментів раннього виявлення СЖО), так і системні проблеми, що потребують посилення державної, фінансової та кадрової підтримки. До ключових викликів віднесено нерівномірність доступу до послуг у різних регіонах, перевантаженість соціальних служб, фрагментарність профілактичних програм, недостатню координацію між секторами та обмежені ресурси для роботи в умовах воєнного стану. Це підкреслює необхідність стратегічного розвитку профілактичної системи та її адаптації до нових ризиків.

5. Розроблено модель соціально-профілактичної роботи з попередження соціального сирітства в умовах війни. Модель представлена п'ятьма взаємопов'язаними блоками та чітким алгоритмом дій, який забезпечує комплексність, міждисциплінарність і системність втручання. Її інноваційність полягає в поєднанні індивідуальної, сімейної та громадової профілактики; використанні кризово-орієнтованих та травма-інформованих підходів; інтеграції державних, муніципальних та громадських ресурсів; а також орієнтації на відновлення сімейного потенціалу та мінімізацію ризиків вторинного сирітства. Передбачені механізми моніторингу й оцінювання дозволяють визначати ефективність моделі в динаміці воєнних умов.

Отже, дослідження підтвердило: ефективна профілактика соціального сирітства в умовах війни можлива лише за умови поєднання науково обґрунтованих підходів, міжвідомчої взаємодії та належного ресурсного забезпечення. Важливою є також мобільність і адаптивність профілактичних механізмів, їх орієнтація на потреби конкретних громад і сімей, посилення кадрового потенціалу та впровадження сучасних технологій підтримки. Запропонована модель демонструє практичну значущість дослідження та окреслює напрями подальшого удосконалення державної політики у сфері захисту дітей в умовах воєнних викликів.

ДЕКЛАРАЦІЯ ВИКОРИСТАННЯ ГШІ

Автори заявляють про використання генеративного ШІ у процесі дослідження та підготовки рукопису. Відповідно до таксономії GAIDeT (2025), наведені нижче завдання були делеговані інструментам генеративного ШІ за повного людського нагляду:

- Генерування ідей
- Вибір методів дослідження
- Вичитування та редагування
- Переклад
- Виявлення трендів

Використаний інструмент генеративного ШІ: ChatGPT.

Повну відповідальність за фінальний рукопис несуть автори.

Інструменти генеративного ШІ не зазначаються як автори та не несуть відповідальності за кінцеві результати.

Декларацію подав(ла): Максим ШЕНДЛЕР

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Аннінкова В. Вирішення проблем соціального сирітства. *Соціальна профілактика сирітства*: матер. наук.-практ. семінару. Київ. 2018. С. 76-79.
2. Боровик О. Проблема соціального сирітства в сучасному суспільстві. *Науковий вимір соціально-педагогічних проблем сьогодення*: зб. матер. V Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Ніжин, 13 трав. 2021 р.). Ніжин, 2021. С. 11-13.
3. Веренька А. Роль та значення профілактики соціального сирітства. *Соціальна профілактика сирітства*: матер. наук.-практ. семінару. Київ. 2018. С. 79-81.
4. Гончаренко О., Ржевський Г. Профілактика раннього сирітства як соціальна робота. *Соціальна профілактика сирітства*: матер. наук.-практ. семінару. Київ. 2018. С. 81-82.
5. Гордєєва М. Соціальне сирітство в сучасному українському суспільстві. *Trends and Prospects Development of Science and Practice in Modern Environment*. (Geneva, Switzerland, November 22-24, 2021). Geneva, Switzerland, 2021. С. 293-295.
6. Гуцол О., Сальнікова Н., Трима К. Сирітство в Україні як суспільне явище: історико-політичні аспекти. *Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Історія. Політологія*. 2024. № 38. С. 87-99.
7. Деякі питання захисту прав дитини та надання послуги патронату над дитиною : Постанова Кабінету Міністрів України № 893-2021-п від 20.08.2021 р. : станом на 06.06.2025. *Відомості Верховної ради України*. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/893-2021-%D0%BF#Text> (дата звернення: 14.09.2025).
8. Деякі питання соціальної підтримки сімей з дітьми : Постанова Кабінету Міністрів України № 329-2020-п від 22.04.2020 р. : станом на 28.11.2020. *Відомості Верховної Ради України*. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/329-2020-%D0%BF#Text> (дата звернення: 04.04.2025).

9. Дзюбинська С. Дослідження проблеми соціального сирітства. *Соціальна профілактика сирітства*: матер. наук.-практ. семінару. Київ. 2018. С. 33-35.

10. Добрянська Н., Турко Л. Сутність проблематики соціального сирітства та її сучасний стан в Україні. *Сучасні управлінські та соціально-економічні аспекти розвитку держави, регіонів та суб'єктів господарювання в умовах трансформації публічного управління*: матер. IV Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 11 листоп. 2021 р.). Одеса, 2021. С. 46-48.

11. Європейська конвенція про усиновлення : Конвенція № 994_a17 від 15.02.2011 р. *Відомості Верховної Ради України*. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_a17#Text (дата звернення: 19.06.2025).

12. Єрмоленко О., Єрмоленко О. Проблема сирітства в системі соціального захисту. *Соціально-правові аспекти захисту прав дітей*: матер. наук.-практ. конф. (м. Харків, 26 трав. 2022 р.). Харків, 2022. С. 44-47.

13. Кальченко Л. Міжвідомчі бар'єри в рішенні проблеми соціального сирітства та шляхи їх подолання у територіальній громаді міста. *Вісник Ужгородського університету. Сер. «Педагогіка. Соціальна робота»*, 2018. Вип. № 2. С. 99-106.

14. Ковальчук А., Коцюбинська Ю. Соціальне сирітство як негативний феномен, загроза національній безпеці України. *Розвиток науки і техніки: проблеми та перспективи*: зб. тез Міжнар. наук.-практ. Інтернет-конф. (м. Київ, 20 трав. 2021 р.). Київ, 2021. С. 36-38.

15. Конвенцію про захист дітей та співробітництво з питань міждержавного усиновлення : Конвенція № 995_365 від 29.05.1993 р. *Відомості Верховної Ради України*. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_365#Text (дата звернення: 14.09.2025).

16. Конвенція про права дитини : Конвенція № 995_021 від 20.11.1989 р. : станом на 16.11.2023. *Відомості Верховної Ради України*. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text (дата звернення: 17.08.2025).

17. Конституція України : Закон України № 254/96-ВР від 28.06.1996 р. : станом на 01.01.2020. *Відомості Верховної Ради України*. URL :

<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text/>
(02.09.2025).

18. Лялюк Г. Соціальне сирітство як суспільне аномальне явище. *Педагогіка і психологія: актуальні проблеми досліджень на сучасному етапі*. Матеріали міжнарод. наук.-прак. конф. Київ : ГО «Київська наукова організація педагогіки та психології», 2019. С. 12-15.

19. Мухутдінова Ю., Знобей О. Сутність проблематики раннього соціального сирітства. *Соціальна підтримка сім'ї та дитини у соціокультурному просторі громади*: матеріали V Всеукраїнської науково-практичної конференції. (м. Суми, 04 черв. 2024 р.). Суми, 2024. С. 63-66.

20. Невдоха К. Соціальне сирітство в Україні: шляхи його подолання. *Сучасна наука: проблеми та перспективи*: матер. VI міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 12-13 січ. 2022 р.). 2022. Ч. II. С. 57-58.

21. Паращак Х. Сирітство як соціальна проблема в Україні. *Педагогічна освіта у світлі реформ і викликів*: матер. II Всеукр. наук.-практ. конф. студ., асп. та молод уч. (м. Львів, 24-25 лют. 2022 р.). Львів, 2022. С. 217-221.

22. Питання діяльності органів опіки та піклування, пов'язаної із захистом прав дитини : Постанова Кабінету Міністрів України № 866-2008-п від 24.10.2008 р. : станом на 01.01.2025. *Відомості Верховної Ради України*. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/866-2008-%D0%BF#Text/> (дата звернення: 10.06.2025).

23. Про внесення змін до Національної стратегії реформування системи інституційного догляду та виховання дітей на 2017-2026 роки : розпорядження Кабінету Міністрів України № 691-2021-р від 02.06.2021 р. : станом на 05.12.2024. *Відомості Верховної Ради України*. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/691-2021-%D1%80#Text> (дата звернення: 21.06.2025.)

24. Про державну допомогу сім'ям з дітьми : Закон України № 2811-ХІІ від 21.11.1992 р. : станом на 15.11.2024. *Відомості Верховної Ради України*. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2811-12#Text> (дата звернення: 22.05.2025).

25. Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям : Закон України № 1768-III від 01.06.2000 р. : станом на 15.11.2024. *Відомості Верховної Ради України*. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1768-14#Text> (дата звернення: 02.09.2025).

26. Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування : Закон України № 2342-IV від 13.01.2005 р. : станом на 15.11.2024. *Відомості Верховної Ради України*. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2342-15#Text> (дата звернення: 21.09.2025).

27. Про запобігання та протидію домашньому насильству : Закон України № 2229-VIII від 07.12.2017 р. : станом на 19.12.2024. *Відомості Верховної Ради України*. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19#Text> (дата звернення: 11.09.2025).

28. Про затвердження Порядку провадження діяльності з усиновлення та здійснення нагляду за дотриманням прав усиновлених дітей : Постанова Кабінету Міністрів України № 905-2008-п від 08.10.2008 р. : станом на 13.08.2024. *Відомості Верховної Ради України*. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/905-2008-%D0%BF#Text> (дата звернення: 14.09.2025).

29. Про затвердження Типового положення про соціальний гуртожиток для осіб, які потребують соціального захисту : Постанова Кабінету Міністрів України № 783-2007-п від 30.05.2007 р. *Відомості Верховної Ради України*. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/783-2007-%D0%BF#Text> (дата звернення: 26.08.2025).

30. Про затвердження Типового положення про соціальний гуртожиток для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування : Постанова Кабінету Міністрів України № 878-2005-п від 20.10.2017 р. *Відомості Верховної Ради України*. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/878-2005-%D0%BF#Text> (дата звернення: 13.08.2025).

31. Про затвердження Типового положення про соціальний центр матері та дитини : Постанова Кабінету Міністрів України № 879-2005-п від 20.10.2017 р. *Відомості Верховної Ради України*. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/879-2005-%D0%BF#Text> (дата звернення: 08.09.2025).

32. Про затвердження Типового положення про центр соціально-психологічної реабілітації дітей : Постанова Кабінету Міністрів України № 87-2004-п від 28.04.2021 р. *Відомості Верховної Ради України*. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/87-2004-%D0%BF#Text> (дата звернення: 16.08.2025).

33. Про затвердження Типового положення про центр соціально-психологічної допомоги : Постанова Кабінету Міністрів України № 608-2004-п від 20.10.2017 р. *Відомості Верховної Ради України*. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/608-2004-%D0%BF#Text> (дата звернення: 29.08.2025).

34. Про Національну програму “Діти України” : Указ Президента України № 63/96 від 18.01.1996 р. *Відомості Верховної Ради України*. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/63/96#Text> (дата звернення: 19.09.2025).

35. Про Національну стратегію реформування системи інституційного догляду та виховання дітей на 2017-2026 роки та план заходів з реалізації її I етапу : розпорядження Кабінету Міністрів України № 526-р від 9 серпня 2017 р. *Відомості Верховної Ради України*. URL : <https://www.kmu.gov.ua/nras/250190226> (дата звернення: 24.08.2025).

36. Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей : Закон України № 20/95-ВР від 24.01.1995 р. : станом на 03.08.2023. *Відомості Верховної Ради України*. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/20/95-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 16.08.2025).

37. Про охорону дитинства: Законі України № 2402-III від 26.04.2001 р. : станом на 06.07.2025. *Відомості Верховної Ради України*. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14#Text> (дата звернення: 24.09.2025).

38. Про попередження насильства в сім'ї : Закон України № 2789-III від 15.11.2001 р. : станом на 07.01.2018. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2789-14#Text> (дата звернення: 09.08.2025).

39. Про соціальні послуги : Закон України № 2671-VIII від 17.01.2019 : станом на 15.11.2024. *Відомості Верховної Ради України*. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2671-19#Text/> (дата звернення: 16.06.2025).

40. Про Типове положення про притулок для дітей : Постанова Кабінету Міністрів України № 565-97-п від 09.06.1997 р. : станом на 28.04.2021. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/565-97-%D0%BF#Text> (дата звернення: (дата звернення: 30.06.2025)).

41. Рідкодубська Г. Особливості профілактики соціального сирітства. *Physical Culture and Sport: scientific perspective*. 2023. № 1. С. 67-71.

42. Рідкодубська Г. Профілактика соціального сирітства. *Освіта та педагогічна наука*. 2023. № 1(182). С. 78-85.

43. Скрипник К. Сутність поняття «Соціальне сирітство». *Актуальні аспекти соціально-економічного розвитку України: погляд молоді: тези IV Всеукр. студент. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 20-21 жовт. 2022 р.)*. Одеса, 2022. С. 66-67.

44. Сухицька Н., Полигач Х. Соціальне сирітство як масштабна проблема сьогодення. *Information and Its Impact on Social Processes: Abstracts of XIII International Scientific and Practical Conference. (Florence, Italy, April 03-05, 2023)*. Florence, Italy, 2023. С. 235-238.

45. Тарасюк Я. Соціальна політика у питанні визначення соціального сирітства. *Сучасні реалії та перспективи соціального виховання особистості в різних соціальних інституціях: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Харків, 21 жовт. 2022 р.)*. Харків, 2022. С. 182-184.

46. Товстуха О. Стигматизація в профілактиці явища соціального сирітства в Україні. *Грааль науки*. 2021. № 1. С. 403-407.

47. Черепаня М. Деінституалізація - крок до скорочення соціального сирітства. *Міжнародний науковий журнал "Освіта і наука"*. 2021. № 1(30). С. 118-121.

48. Suchikova Y., Tsybuliak N.; Teixeira da Silva J. A.; Nazarovets S. GAIDeT (Generative AI Delegation Taxonomy): A taxonomy for humans to delegate tasks to generative artificial intelligence in scientific research and publishing. *Accountability in Research*, in press. 2025. <https://doi.org/10.1080/08989621.2025.2544331> (дата звернення: 19.10.2025)

